

FRANKEL LEÓ

ARANYOSSI MAGDA

FRANKEL LEÓ

ÉLETEK ÉS KOROK

SZERKESZTI: H. BALÁZS ÉVA

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ARANYOSSI MAGDA

520690

FRANKEL LEÓ

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST 1974

500214

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtelt 400 /1975

Összkiadás: ISBN 962 05 9433 2

A kötet száma: ISBN 963 05 0440 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1974,
Aranyossi Magda

Printed in Hungary

KÉRDŐJELEK

Frankel Leónak, a magyar és nemzetközi munkásmozgalom nagy harcosának küzdelmes életútja számos történetíró figyelmét felkeltette. Ismerjük életének első éveit, vándorútja néhány állomását Németországon keresztül (1860—1867). De a német munkásmozgalomba való bekapcsolódásának, Liebknechttel és Bebellel való ismeretségének története még tisztázásra vár.

A nagy összefüggéseket illetően már feltárták franciaországi munkásságát, szerepét a Párizsi Kommünben (1867—71); londoni tartózkodását, kapcsolatát Marx-szal és Engelsszel, működését az Internacionálé Főtanácsában (1871—1875);

kalandos hazatérésének történetét (1875—1876); sokoldalú munkásságát itthon; küzdelmét a szocialista—szociáldemokrata párt megteremtéséért (1876—1881); börtönéveit (1881—1883); végül utolsó párizsi időszakát és halálának körülményeit (1889—1896).

Élete rendkívül gazdag volt. De mert mint egyik tisztelője, volt börtöntársa, Tóth Béla polgári újságíró feljegyezte róla: „sohasem beszélt magáról”, mindig csak a mozgalom, a politika felvetette problémákat boncolgatta és magyarázta — életének sok momentuma még további kutatásra szorul.

Így egyes életrajzírói tudni vélik, hogy Frankel részt vett Garibaldi seregében az aspromontei csatában. Frankel írásaiban ugyan találunk utalásokat olaszországi

utazására, de hogy az mikor és milyen körülmények között zajlott le, annak egyelőre még nincs nyoma.

Bebizonyításra, illetve megcáfolásra váró állítás szerint Frankel Németországban, Königstein várában együtt raboskodott Bebellel és Jacobyval. Bebel emlékirataiban viszont fogságát az 1872-es évre teszi, arra az időszakra, amikor Frankel már Angliában tartózkodott.

Meghatározásra vár még az az év, amelyben Frankel felkereste Londonban Marxot. Marx és Engels levelezéséből mindenesetre kitűnik, hogy már a Párizsi Kommünt megelőző időkben is személyesen ismerték.

Frankel életének több kutatója és ismerője mint a lyoni szekció és a párizsi

munkásmozgalom egyik szervezőjéről, sőt mint a szekció megalakítójáról beszél. Ez utóbbi, ismételten felbukkanó állítást is meg kell kérdőjeleznünk.

1881 decemberében, váci börtönéből Marxhoz intézett levelében „utolsó párizsi tartózkodásáról” ír. Mire vonatkozik ez a meghatározás? Londoni utazására, az általunk kétségbe vont lyoni időszakra vagy 1867-ben egy rövid ideig tartó katonáskodásra Garibaldi Rómát ostromló seregében? Annyit mindenesetre bizonyítottnak vehetünk, hogy 1867 és 1871 között Frankel párizsi tartózkodása valamikor megszakadt.

Frankel második, 1875. évi németországi útját illetően csak mainzi munkásságáról tudunk bizonyosat. Feltehetően járt Nürnbergben is, de Krejcsinek

az az állítása, hogy akkor kitiltották Németországból, még bizonyításra szorul.

A kérdőjelek ellenére azonban az életpálya fő vonala világosan áll előttünk.

A CSALÁD

Frankel Leó apjáról, dr. Frankel Albert-ről levéltárak anyaga és családi hagyományok beszélnek. Tudjuk, hogy 1813-ban Komáromban született, előbb bölcsészetet tanult, majd sikeres vizsgák után, 1833-tól a pesti egyetemen sebészeti tanulmányokat folytatott, 1836-ban sebészoklevelet nyert. Valószínűleg még abban az esztendőben feleségül vette a nála két évvel idősebb, ausztriai származású Deutsch Regina-t. A házasságból hét gyermek született: Ferenc 1837-ben, Ignác 1838-ban, József 1839-ben, Lajos 1842-ben, Leó 1844-ben, Emma 1846-ban, Róza 1847-ben.

Frankel Albert 1837-ben Újlakon telepedett le mint sebészorvos. Az 1838-as

nagy árvíz idején derekasan nyújtott orvosi segítséget az árvízkárosultaknak, ugyanebben az évben egy tűzvész alkalmával tett tanúságot emberbaráti kötelességtudásáról. 1849-ben, Budavár ostroma idején, a kórházzá átalakított vízi-városi kaszárnyában sebesült katonákat ápolt. 1851. februártól 1852. októberig mint rendőrségi osztályorvos működött. 1854—55-ben a nagy kolerajárvány idején életét nem sajnálva, reggel öt órától este kilencig, sőt ezen túl, sokszor még éjjel is végigjárta a kórtermeket. A fogatot, amely őt orvosi körútján vitte, sokáig saját pénzéből fizette, míg az újlakiak 1855. június 9-én kéréssel fordultak a budai tanácshoz, hogy a közösség terhére bocsásson fiákert szeretett orvosuk rendelkezésére. Nyaranként a Császár-

fürdőben mint fürdőorvos teljesített szolgálatot, és nagy elfoglaltsága ellenére is továbbképezte magát. Képzettségének elismeréseként 1852-ben megkapta a jénai egyetem díszdoktori címét és Magyarországon a művészi és tudományos teljesítmények jutalmazására alapított aranyérem harmadik fokozatát.

1865-ben, amikor egy újabb kolera-járvány közelgő veszélyéről érkeztek hírek, Frankel Albert felajánlotta saját találmányú orvosságát. A budai tanács 1865. július 21-én tartott ülésén „elismerését fejezte ki a seborvos úrnak a közjólét iránt ez alkalommal is tanúsított figyelmeért és buzgalmaért”.

Ha a levéltári adatokat még kiegészítjük második házasságából született gyermekeinek: Malvinnak (dr. Molnár

Mórné) és Ferencnek visszaemlékezéseivel, akkor egy magas, szőke, kék szemű, még idős korára is hódítóan szép férfi áll előttünk, aki jó férj, jó, de a kor eszméinek megfelelően, szigorú apa. „Mindenkinek azzá lesz, amivé lenni akar” — mondja, és fiai a gimnázium négy osztályának elvégzése, majd mesterségtanulás után, kedvük szerint választhatják útjukat. Ám dolgozniuk kell!

Az anya alakja az apáéhoz viszonyítva, elmosódott. Valószínűleg egyike volt azoknak a szelíd, magát a népes családnak áldozó asszonyoknak, akik mindig készek övéik szolgálatára, és akik eltűnésükkel örökké fájó sebet ütnek gyermekeik szívére. Legalábbis a mély fájdalomnak ez az érzése tükröződik Frankel Leónak Marx Károlyhoz 1881. december

18-án, Marx feleségének halála alkalmából írott levelében: „Drága anyám halála óta, akit utolsó párizsi tartózkodásom idején vesztettem el, egyetlen hír sem rázott meg olyan mélyen, mint ez.”

Frankel Leó, a népes család ötödik fiúgyermeké 1844. február 24-én született Óbuda—Újlakon abban az alacsony, földszintes házban, amely a mai Lajos utca 27-es szám. Innen költözött át a család 1853-ban a dr. Frankel által vásárolt, tágas emeletes házba. Ez a mai Zsigmond téren állott, s a Bécsi útra, valamint a Lajos utcára szögellt. Ebben a két házban telt Leó gyermekkora.

A családi hagyományok szerint „igen érett eszű gyermek” volt, „aki sok gondot okozott szüleinek”. „Gimnáziumba járt,

de nem tetszett neki a sok tanulás.” Így ő is, mint három bátyja, József, Lajos és Ignác (Ingomár) — Ferenc fiatalon halt meg —, a gimnázium négy osztályának elvégzése után, mesterséget tanult. A gyöngye, sovány fekete hajú fiú ügyes kezű volt, s már gyermekkorában bizonyos művészi hajlamot árult el. A szülők ötvösmesterségre adták.

A szülői házban a segítség, az emberséges érzések légkörében cseperedő gyermek hamar lett kollektív szellemű, és az abszolutizmus éveiben az apa hatására — lázadó. Dr. Frankel Albert, nyolcvan-éves korában bekövetkezett haláláig, szíve felett selyemkendőt hordott, amelyre az 1848—49-es forradalom és szabadságharc vezérének, Kossuth Lajosnak a képe volt hímezve.

A négy fiú hamarosan kiröppent a családi fészekből. Egy 1860-ban keltezett újlaki összeírás szerint már csak a két legkisebb gyermek, Emma és Róza tartózkodott otthon.

NÉMETORSZÁGBAN

Frankel Leó 1860 táján, tehát tizenhat éves korában kelt vándorútra, hogy a mesterségtanulás régi szabályai szerint más országokban gyarapítsa tudását. Ez a vándorút egyben tanulmányút is, évtizedekig tartott és csak Frankel halálával ért véget.

Mert nehéz másnak látni Frankel életútját, mint örökös vándorlásnak, örökös tanulásnak, tapasztalatszerzésnek, önadásnak, küzdelemnek: Óbuda—Újlakról 1860-ban Bécsbe érkezik, több németországi város, majd Párizs következik. A Párizsi Kommün bukása után Svájc, a belgiumi kalandok után London, majd újra Németország, Ausztria, Buda-

pest. Váci börtönévei után ismét Bécs és végül Párizs. Mindenütt néhány évet tölt. Sohasem ver igazán gyökeret, de mindenütt otthon van, ahol részt vehet a munkásmozgalomban, ahol továbbfejlődhet, ahol alkalma nyílik tanulásra, tanításra, a munkásmozgalom fejlesztésére.

Így találjuk az ifjú Frankelt — akinek magának is német volt az anyanyelve — a hatvanas évek elején a paraszti, de már iparosodásnak induló kispolgári Dél-Németországban. A munkásság zömének is kispolgári aspirációi voltak. A mesterlegények előtt még a mesterré válás, az „önállóság” reménye lebegett. Sértés számba ment, ha valakit „segéd” vagy „legény” helyett munkásnak neveztek. Mai értelemben vett munkások csak a bányászatban, a vas- és fémiparban vol-

tak. Mégis ebben az időben indult meg a munkásság legöntudatosabb rétegeiben az egyesülés folyamata, amelyből majd lassan kiteljesedik, kiterebélyesedik a nagy német szociáldemokrata mozgalom. Az 1860-as évek elején azonban még a „tanulás”, a „képzés” voltak azok a csodaszavak, amelyek magukhoz vonzották a munkásság legjavát, munkásképző egyesületek szervezésére biztatva őket. Ezeket az egyesületeket a liberális burzsoázia igyekezett saját politikai céljainak szolgálatába állítani. Felvilágosodott polgárok mint oktatók, mint tanárok nagy befolyást gyakoroltak hallgatóikra.

A munkásképző egyesületekben hamarosan két irányzat alakult ki. Az egyik csak az elemi képzés hiányait akarta pótolni, a másik a polgári befolyástól akarta

függetleníteni az egyleteket és a munkás-ság politikai oktatására, a nyilvános életbe való bevezetésére törekedett. Ilyen harcok dúltak az 1861-ben Lipcsében megalakult Munkásképző Egyletben is. A korra jellemzően, ebben a legjelentősebb egyesületben is az apolitikus irányzat győzött. A nagy többség, amelynek egyik vezére a fiatal August Bebel volt, egy kizárólagosan képző egyesület mellett döntött, és mint a liberális „polgári Politechnikai Társaság második részlegének Szakmai Képzőegyesülése” alakult meg, szigorúan polgári felügyelet alatt. Csak hosszú évek során fejlődött a lipcsei továbbképző egyesület programja a politikai követelések irányába. Ez elsősorban Ferdinand Lassalle fellépésének hatására történt, aki 1863-ban, már határozott

politikai céllal, megalakította az Általános Német Munkásegyletet, amelynek nyomán hamarosan számos hasonló egyesület alakult.

Az Általános Német Munkásegylet megalakulását követően elkeseredett harc indult a német munkásmozgalmon belül a Bebel-féle — liberális polgárok által vezetett, idővel szociális követeléseket, mint ipari szabadság, vándorlási szabadság, szövetkezési és letelepedési jog stb. is hangoztató — Munkásképző Egyesület, és a Lassalle, majd annak halála után Schweitzer által vezetett politikai mozgalom között.

1864-ben indította meg J. B. Schweitzer Berlinben a *Sozial-Demokrat* című újságot. Németországban ebben a lapban jelent meg először az Internacionálé

Alapító Üzenete és szervezeti szabályzata. Kezdetben Marx, Engels és Wilhelm Liebknecht is dolgoztak ebbe az újságba. Csak 1865 februárjában szüntették meg közreműködésüket, amikor Schweitzernek a vaskancellárt, Bismarckot támogató politikája világossá vált előttük. A valóságot leleplező harc csak 1867-ben indult meg Schweitzer ellen. Közben azonban 1865—66-ban Németország több városában (Berlin, Köln, Magdeburg, Solingen, Stuttgart stb.) alakultak az Internacionálénak szekciói, egyre következetesebben tisztázva a német munkásmozgalom útját.

A fiatal Frankel ezeknek a harcoknak és ellentmondásoknak a légkörében ismerkedett meg a német munkásmozgalommal. Mozgalmi tevékenységéről alig

vannak adataink. Azt sem tudjuk, mely városokban élt, milyen körülmények között. 1865-ben verset írt Körnerről, a napóleoni idők szabadságharcos német költőjéről, és ezt a verset a müncheni munkásképző egyesület egyik ünnepségén fel is olvasta. — Innen tudjuk, hogy Münchenben járt. Feltehetően megfordult Lipcsében is, a német munkásmozgalom szülőhelyén, Wilhelm Liebknecht és Bebel működési területén. Csak későbbi tevékenysége, Marxnak két levele és néhány újságcikk igazolja, hogy a hatvanas és hetvenes évek fordulóján Marx hívének vallotta magát, és Marxot személyesen is megismerte egy londoni, éppen ezt a célt szolgáló utazása során.

Élénk figyelemmel kísérte a német munkásmozgalom vezetőinek működé-

sét; Bebel, Liebknecht, Lassalle, majd Schweitzer munkásságát részben bírálta, részben magáévá tette. Fejlett politikai érzékére vall, hogy a hatvanas évek első felében, amikor Bebel még szinte csak a munkások képzését tartotta szükségesnek vagy viszonylag szűk körű társadalmi reformokat követelt — Frankel a magát Marx tanítványának valló Lassalle-hoz, majd Lassalle halála után utódjához, Schweitzerhez csatlakozott.

FRANCIAORSZÁGBAN

Frankel 1867 táján érkezhettek Franciaországba. III. Napóleon mögött ekkor már háborúk és politikai szöszegések hosszú sora állott. 1856-ban elgáncsolta a balkáni népek függetlenségi harcát azzal, hogy a török szultán segítségére sietett a krími háborúban. Ausztriával vívott háborúja során előbb biztatta, majd cserbenhagyta Kossuthot. Az olaszoktól elszakította Nizzát és Savoya egy részét; öt éven át feleslegesen ontotta francia katonák véré, hogy megszerezze Mexikót. 1867-ben Garibaldi vörösingesei ellen védelmezte Rómát, a pápai államot. Ennyi rablás, ennyi háború erősen hatott Franciaország belső struktúrájára.

A második császárság a franciaország kapitalizmus nagy fejlődésének korszaka volt. A kis- és kézműipar ugyan sorvadt, de nem pusztult el a nagyipar hatalmas fejlődése nyomán. Nagy vasúttársaságok, bankok keletkeztek. Az iparban foglalkoztatottak száma az 1851. évi 1 300 000-ről 1870-re ötmillióra emelkedett. Súlyos áremelkedések tették szinte semmivé az emelkedő bérek értékét, a háborús terhek is növekedtek. Szaporodó sztrájkok adták meg minderre a feleletet, amelyekre azután III. Napóleon kormánya a munkásszervezetek sorozatos feloszlatásával és sajátos „munkásbarát” politikával válaszolt. Pártolta a „kölcsonös segítséget nyújtó” egyesületeket azzal a feltétellel, hogy szervezetük csak szolidaritási akciókkal foglalkozik. A császár ezzel a

„munkásbarát” politikával akarta ki játszani a munkásságot az ellenzékieskedő, köztársaságpárti burzsoá frakciók ellen. Ez azonban III. Napóleonnak éppúgy nem sikerült, mint a liberális burzsoáziának, amely szintén megkísérelte, hogy uszályába vonja a munkásmozgalmat. A francia munkásmozgalom kezdett a maga önálló útján járni.

A hatvanas évek elején a francia munkásvezetők már a bérek felemelését, a gyülekezési szabadságot, a szakszervezeti kamarák törvényes elismerését, a napi munkaidő leszállítását és a sztrájkolás jogát követelték. Válaszul ez utóbbi követelésre hozták (1864. május 25.) „a munkaszabadság meggátolását” tiltó törvényt. A gyülekezés, a szervezkedés továbbra is tiltva maradt. A munkásság

küzdelmének eredményeként azonban a kormánynak és a hatóságoknak túrniök kellett a szakmai szervezkedést. A mindenfelé alakuló szakmai, helyi és országos munkáskamarákat a hatóságok egyszer eltűrték, máskor feloszlatták. Nem sok sikerrel: legtöbb esetben feloszlatusuk után a munkáskamarák újra megalakultak.

1864-ben új erő jelentkezett. Marx Károly irányításával Londonban megalakult a Nemzetközi Munkásszövetség, az Internacionálé, új szellemet víve a francia munkásmozgalomba is. Az Internacionálé anélkül, hogy a politikát a gazdasági kérdésektől elválasztotta volna, a munkásosztály helyzetének megjavítása érdekében magában egyesítette a korabeli munkásmozgalom legkülönfélébb árnyalatait, a legkülönbözőbb el-

méletek alapján működő szakmai szervezeteket, tanulóköroket, owenista, fourierista, proudhonista, blanquista, Bebel—Liebknecht-féle szervezetek, irányzatok vezetőit vagy követőit. Az Internacionálén belül különböző irányzatok küzdöttek egymással, s ebből a küzdelemből emelkedett azután mindjobban ki a marxizmus.

A londoni konferencia után néhány héttel több országban, így Franciaországban — Párizsban és néhány vidéki városban is — megalakultak az Internacionálé csoportjai, úgyhogy a francia szervezet 1865 elején megnyithatta párizsi irodáját abban a Gravilliers utcában, „amely 1793 óta mindig a forradalom szíve volt”.

Az Internacionálé első két kongressz-

szusa a genfi (1866) és a brüsszeli (1868) csapást mért a sok szempontból anarchista—reformista jellegű proudhonizmusra. A két kongresszus határozatai harcot indítottak a nyolcórás munkanapért, az osztályharc fontos fegyverének ismerték el a sztrájkokat, erélyes harcra hívták a világ munkásait a hódító háborúk ellen. Állást foglaltak a föld, az erdők, a bányák, a vasutak kollektív tulajdonbavétele mellett. Ezek a határozatok a proudhonisták vereségét jelentették, érvényre juttatták az Internacionálé marxista irányvonalát.

A genfi és brüsszeli kongresszusok alakították ki a francia szekciók irányát, segítve Párizs, Lyon, Marseille, Bordeaux, Toulouse, Nantes, Reims, Strasbourg, Mulhouse stb. szekcióinak kialakulását,

erős központokká formálódását, még az 1870-es háború kitörése előtt.

A párizsi szekció vezetése kezdetben a proudhonisták kezében volt, de amikor a kormány 1868 tavaszán üldözni kezdte a szekciókat, vezetésükben komoly — politikai — változások állottak be. A baloldali, a marxizmushoz közeledő proudhonisták, Varlin és Frankel vették kezükbe a párizsi szekció vezetését. Az Internacionálé francia szekcióit összefogó föderáció nagy részt vállalt a munkások felvilágosításában, gondolkodásuk osztályharcos szellemű fejlesztésében. A francia föderáció tagsága az alakuló 1864-es évi ötszázas létszámának a sokszorosára emelkedett. Ez a váratlan növekedés páni félelemmel töltötte el a kapitalista világot. Minden országban hajsza indult az In-

ternacionálé szekciói ellen. A császárság utolsó éveinek puszkaporos levegőjében Párizs egész népe, minden rétege politizált, vitázott, tüntetett. A császár kijelentette: „... nem fogok engedni a népmozgalomnak”. Kormánya sorozatban provokálta és kardlappal szétverette a köztársaságpárti haladó értelmiség híveit, majd a munkásság ellen támadt, a nagytőke rendelkezésére bocsátva hadseregét. Az államhatalom és nagytőke összefonódását bizonyították azok a sortűzek, amelyek az 1869. június 16-i tüntetések során sok munkás életét oltották ki. Ezek után érthető, hogy Schneidernek, a „Comité des Forges” urának katonaság állt rendelkezésére, hogy megszállatva azzal Creuzot városát — munkásai sztrájkját letörhesse. „Egy szenátor pedig, egyben

a csendőrség tábornoka is — írja egyik forrásunk — azt javasolta, hogy Franciaország szövetkezzék a többi ország kormányával, és felhasználva az új hátultöltő puskákat, tömegsortüzekkel irtásák ki az összes munkásszervezeteket és szövetségeseiket.”

Frankel ebben az egyre izzóbb légkörben dolgozott. Szabad mozgását nagyon megkönnyítette, hogy az ötvösség művésze volt. Párizs egyik híres műötvös cégének műhelyében a III. Napóleon udvara számára szállítandó rendjelek készítését bízták rá. Napi három-négyórás munkával 30—40 frankot keresett, amely összeg, mint ő mondá, „fejedelmi életet biztosított” számára. Jóformán egész nap politikai, agitációs munkával foglalkozhatott.

Bár eddig erre még semmiféle akta-szerű bizonyítékot nem találtunk, egyes történetírók és az események krónikása, a kortárs és ismerős Lissagaray szerint is, ő alakította meg az Internacionálé lyoni szervezetét. Mindenképpen részt vett azonban a párizsi szekció munkájában, állandó kapcsolatban állt Varlinnel, a kezdeti időszak francia szocialista mozgalmának egyik legkimagaslóbb alakjával.

Amikor Varlint, a *Marseillaise* című újság főszerkesztőjét 1870. február 17-én letartóztatták, a párizsi német „szekció” nevében tiltakozást jelentett be a francia—svájci dolgozók nemzetközi szövetségének lapjában, az *Égalité*-ben. (A párizsi német munkások egyesülete 1870 februárjában ugyan még nem csatlako-

zott az Internacionáléhoz, de Frankel működésének hatására már abban az időben többször úgy szerepelt, mint az Internacionálé második párizsi szekciója.) Frankel ennek a párizsi német szekciónak a nevében intézett felhívást Németország munkásaihoz. A francia munkásmozgalom támogatására szólította fel őket, mert a francia proletariátusban látta a nemzetközi szocialista és a köztársasági mozgalom élcsapatát.

A Párizsban élő német és magyar munkások osztályharcos szervezkedése képezte Frankel egyik fő gondját. Tanításai, agitációja eredményeként a német munkások szervezete nyilvánosan is csatlakozott az Internacionáléhoz, amint azt a *Réforme Sociale*-ban, az Internacionálé lapjában 1870. április 3-án be is

jelentették: „A Párizsban élő német munkások elhatározták, hogy a Munkások Nemzetközi Szövetségéhez csatlakoznak, és szekciót alkotnak. Meg vannak győződve arról, hogy csak a dolgozók testvéri egyesülése szabadíthatja fel a munkásosztályt a kapitalizmus járma alól és a kapitalizmusból eredő erkölcsi és anyagi válságból...” — Az új szekciót bejelentő közlemény új tagok csatlakozására szólított. Aláíróinak nevei között ott szerepelt Frankelé is.

Az új szekció megalakulásának bejelentése abban az időben jelent meg a *Réforme Sociale*-ban, amikor a császári hatóságok titkos szervezkedéssel, a császár életére törő összeesküvéssel vádolták, üldözték és törvény elé állították a munkásság vezetőit. A törvény elé citál-

tak közé tartozott Frankel is. Vádlott volta természetesen gátolta nyilvános működését. Valószínűleg ezért szerepelt elvtársának és munkatársának, az ugyan- csak magyarországi származású Bachruch Henriknek a neve egymagában azon a kiáltványon, amely 1870 májusában az Internacionáléhoz való csatlakozásra szólította fel a magyar munkásságot: „Kötelességetek belépni a nemzetközi munkásszövetség osztályzataiba és társulásaiba, mert a «Nemzetközi» a munkásmozgalmat minden rendelkezésére álló eszközzel támogatja, a «Nemzetközi» segélyével fogtok győzni a társadalmi és politikai egyenlőségi harcban. Magyar Munkások Előre!”

Az a politikai helytállás, amellyel az Internacionálé francia szekcióinak tagjai

leleplezték az osztályellenség tudatlanságát és rágalmaikat, kivívta Marx elismerését is. 1870. május 18-án ezt írta Engelsnek:

„... Francia tagjaink kézzelfoghatóan bebizonyították a francia kormánynak, hogy mi a különbség a politikai titkos társaság és az igazi munkásszervezet között. Alighogy a kormány elrendelte a párizsi, lyoni, roueni, marseillei stb. bizottságok valamennyi tagjának lecsukását (egy részük Svájcba és Belgiumba menekült) máris kétszer annyi bizottság jelentkezik utódként az újságokban a legvakmerőbb, legdacosabb nyilatkozatokkal (még hozzá biztonság okából magáncímeiket adják meg)”.

A magáncímüket megadóak között szerepelt Frankel Leó is. Így tudjuk, hogy

1869–70-ben, amíg párizsi lakását fel nem váltotta a börtönnel, a Saint Sebastien utca 37. számú házban lakott.

Ebből a sötét belvárosi házból indult reggelenként munkába, hogy délutánját és estéit a mozgalomnak, a tanulásnak és az írásnak szentelje. Több munkáslap tudósítását vállalta. Így volt még 1869-ben is párizsi levelezője J. B. Schweitzer lapjának, a Berlinben megjelenő *Sozial-Demokrat*-nak. Részt vett a bécsi *Volks-wille* megalapításában, Párizsból küldött, a francia viszonyokat ismertető politikusszatirikus cikkeivel. A bécsi lapban jelent meg az *Ein belauschter Zwiegespräch* című cikksorozata is, amelyben egy gyárosnak és egy munkásnak a szocializmusról szóló vitájával Bastiat, Schulze-Delitzsch stb. tanait kívánta visszautasítani. Ugyan-

akkor ő maga még erősen Proudhon hatása alatt, valamiféle naiv tőke—munka kollaborációjú államot képzelt el. „Mert miért félnek maguk a nép követeléseitől?” — kérdezi a tulajdonképpen vele vitázó gyárost. A kor akkori munkáskövetelései mellett, mint ingyenes és kötelező oktatás, börtönök helyett iskolák építése stb., a munkaeszközök használatának olyan egyenlő jogát is követeli mindenki számára, amilyen egyformán éri őket a napsugár. Olyan államot követel, amelyben „a munka gyümölcseit testvériesen osztják el”, ahol a különböző hivatalokat nem a különböző nemesi levelek vagy vagyonok szerint osztják szét, hanem az emberi természet és képesség szerint... „Végül is olyan államot akarunk — magyarázza a gyárosá-

nak —, amelyben a fölényt nem a csatátéren kell megmutatni, nem a gyilkoló fegyverek tökéletesítésének versenyében, hanem a mezőgazdasági és ipari termékek fejlesztésében. Ezt akarjuk mi szocialisták, és mindenkit, akit csak lehet és nem bénít meg aljas önzése, velünk kell tartani annak a hídnak építésében, amely ehhez a népi államhoz vezet.”

Ugyancsak e cikksorozatban kiáll a Lassalle-féle „vasbértörvény” mellett. Úgy magyarázza, hogy — „az anyagi követelések mindössze másodlagos célok a sztrájkoknál. A fő cél . . . a munkaidő megrövidítése . . .” „ . . . A mi fellépésünk nem is a tőkét célozza, hanem a kapitalisták arcátlanságát. Vágják zsebre, és tartásák meg pénzzé változtatott verejtékünket. Mi csak arra kérjük a kapita-

listákat, hurcolkodjanak át olyan országokba, ahol még a rabszolgaság dívik, mert mi európai munkások megelégtünk, hogy tőkéket termeljünk, amelyek aztán egész termelési rendszerünket . . . a nép számára új láncokká változtatják.” Ez után kifejti a szervezkedés szükségességét, mert ilyen módon olyan hatalmasak lesznek, „hogy a tőkeóriást a földre kényszerítik”, mert akárhogy is kapálódznak azok, „az igazság a mi oldalunkon van, és előbb vagy utóbb a hatalom is a miénk lesz, ez csak felvilágosítás kérdése”.

Ezek bizony gyenge érvek voltak még a képzeletbeli gyárossal szemben is, s csak az eszmék zűrzavarában vergődő munkások számára jelenthettek némi buzdítást. Annyit mindenesetre megmagyaráztak, hogy a tőke nem a gyáros

szorgalmából születik, elvetve az abban a korban nagyon is elterjedt polgári magyarázatot.

Frankel ekkor mindössze huszonöt éves volt. Sokat olvasott, sokat tanult, de még sok mindent összekevert, s Marx tanításait ő is sokszor tévesen magyarázta. Marx és Engels 1870. április 14-én és 15-én írott leveleikben azért ugyancsak megrótták.

Marx és Engels nem ítélték el Frankel együttműködését Schweitzerrel, mert fiatalnak és tapasztalatatlannak tartották, aki nem lát át Schweitzer elvtelenségén. Frankelnek a *Sozial-Demokrat*ban 1869. szeptember 5-én megjelent a *Nyílt levél Wilhelm Liebknecht úrhoz* című cikkével kapcsolatban lényegileg neki adtak igazat. Liebknecht 1869. július 25-én kilenc-

ezer hallgató előtt Bécsben egy nagygyűlésen ismertette a németországi szociáldemokrata mozgalmat, beszélt az Internacionáléről, Marxról, az osztrák és német munkások együvé tartozásáról. Mindezt, mint Frankel megállapította, sok szempontból polgári-liberális alapon.

Frankel — bár maga is lassalleánus nézetekkel terhelt — „az egységes reakciós tömeg” elvét is vallotta — nagyon érzékenyen reagált a Liebknecht által Bécsben hangoztatott jelszóra: „köztársaságpárti vagyok, tehát forradalmár”. Frankel kimutatta, hogy hibás dolog ezzel a jelszóval megkísérelni közös frontot alkotni a köztársaságpárti burzsoáziával. Számos példát hozott arra, hogy a francia polgári demokrácia miként fojtotta el a munkásosztály felszabadító

harcát, hogy a köztársaságpárti polgárság csak a feudalizmus ellen vívott, hatalomra törő harcaiban ígér könnyebbséget a dolgozó osztályoknak, természetesen nem a szocializmusra, csak a maga hatalma kivívására törekedve. „A nép, a munkásság csak urát változtatná meg, a nyereg továbbra is az ő hátán maradna, mert egy politikai forradalom, amelynek célja nem a társadalmi rendszer megdöntése, csak osztálykülönbségeken változtathat, de nem szünteti meg őket. Egy ilyen forradalom csak ágyútöltelékké teheti a munkásságot, egy kiválasztott osztály érdekében...”

Ebben az írásában már a társadalmi rendszer megdöntésének elve kristályosodott ki, ez vezette politikai útján és emelte kora szocialistáinak legjobbjai közé.

Az Internacionálé befolyásának növekedése a munkásmozgalomra egyre nagyobb aggodalommal töltötte el a francia uralkodó osztályt. Világosan látnia kellett, hogy az Internacionálé nemcsak a császárságot fenyegeti — a baloldali burzsoázia módján —, hanem az egész polgári társadalmat. Az Internacionálé már nem volt többé a távoli rémkép. Már ott állott Párizs kellős közepén.

„Eljött a pillanat, hogy pontos és határozott módon ismertessük az Internacionálé célját, mert gyors fejlődése olyan természetű, hogy minden gondolkozó embert félelemmel tölt el. Határtalan az a veszedelem, amelyet ez a hatalmas szervezet a társadalmi rendre jelent . . .” — panaszolja a bonapartista Oscar Testut 1870. május 10-én az Internacionálé

párizsi csoportjának tevékenységét ismertető könyve előszavában, a legkiválóbb tagok között említve meg Frankel Leót.

Ezzel a „minden gondolkozó embert félelemmel eltöltő” francia szekcióval kívánt leszámolni III. Napóleon bírósága, amikor az internacionalistákat immár harmadízben perbe fogta. A per előzményei az 1870 tavaszán lezajlott népszavazással kapcsolatosak.

1870 májusában III. Napóleon, hogy ingadozó trónját megerősítse, általános népszavazást rendelt el. A népszavazás állítólagos célja a tömegek álláspontjának megismerése volt a császársággal kapcsolatban. A kérdéseket úgy fogalmazták meg, hogy aki III. Napóleon politikája ellen szavazott, egyben úgy

tűnjék fel, mint aki szembefordult minden demokratikus reformmal. Az Internacionálé franciaországi csoportjai kiáltványukban leleplezték ezt a demagóg fogást, és tagjaiknak azt az utasítást adták, hogy ne vegyenek részt a népszavazáson. 1870-ben Párizs, Lyon, Marseille és általában a nagyobb vidéki városok szervezetei is az Internacionálé számottevő szekcióinak számítottak. Az ő művük volt, hogy Franciaország minden ipari központjában a munkásosztály egy emberként állt talpra a népszavazás elvetésére.

Ezért fogatta el és állította immár harmadszor bíróság elé III. Napóleon az Internacionálé francia tagozatának vezetőit. A vád szerint az Internacionálé olyan törvényen kívül álló, titkos társa-

ság, amely összeesküvést szőtt a császár meggyilkolására.

Az államügyész vádbeszédében a „titkos társaság” vádlottait két kategóriába osztotta: vezetőkre és tagokra. „A jövőben megállás és kegyelem nélkül fogjuk üldözni önöket”, harsogta feléjük. Majd Blanqui „ördögi művének” deklarálta az Internacionálét. Ezzel élénk derültséget fakasztott a vádlottak között.

A vádlottak nevében többen beszéltek. Chalain az Internacionálét ismertette; Theisz, miközben visszautasította a vádat, éles határt vont az Internacionálé és a szakmai csoportosulások között, mert ezt a kettőt mindig szívesen vette egy kalap alá a munkásosztály valamennyi ellensége. Utánuk Frankel a külföldi munkások nevében beszélt, mint az In-

ternacionálé második párizsi szekciójának, a Párizsi Német Munkások Egyesületének egyik vezetője. Marx 1870. július 8-án Engelshez írott levelében elismeréssel nyilatkozott magatartásáról. A per többi krónikása szintén megjegyzi, hogy „ámulatba ejtette bíráit mély és sokoldalú közgazdasági és filozófiai tudásával”. Beszéde azt is bizonyította, hogy tanulmányozta *A tőkét*. Amit a polgári megfigyelők nem emeltek ki, az a forradalmárnak az osztálybíróság előtt tanúsított bátorsága és talpraesettsége volt. Párizs napokon át mulatott azon, hogyan leckéztette meg ez a kopott ruhás, vékonydongájú ifjú a császári ügyészt és a bírakat. Elsősorban is kimutatta, hogy az Internacionálé párizsi német szekciója, az 1867-es törvények értelmében

legális alakulat, tehát a „titkos szövetségés” vádja nem tartható fenn. Aztán az Internacionálét ismertette, amelyet az ügyész az egymást követő sztrájkok szervezésével vádolt. „Ami a bizonyítékokat illeti, azok nem mások, mint a társadalmi bajok szimptómái; olyan szimptómák, melyek egyre gyakrabban jelentkeznek. Különben is a sztrájkok nem tegnap kezdődtek, voltak már a múlt században is.”

Nevezetes közgazdászokat idézett, így Turgot-t, XVI. Lajos pénzügyminiszterét, J. A. Blanqui-t (Auguste Blanqui forradalmár, burzsoá közgazdász bátyját), Ricardót, Smith-t, Garnier-t, „akiket nem úgy ismernek, mint üres frázisgyártókat” és akik mégis úgy nyilatkoztak, hogy „a munkások bére a létfenntartás-

hoz szükséges minimumra korlátozódik”, hogy „a munkásosztály legnagyobb szerencsétlensége az, hogy képtelen keresetéből bármit is megtakarítani. Fizetése még a napi szükségleteket is alig fedezi...”, ezért „a munkások ellenállása nagyon természetes, nem mesterségesen előidézett, nem az Internacionálé gyártmánya...”

— „Perünk örömmel töltheti el a kapitalistákat — folytatta vádbeszédét Frankel —, mindig ők azok, akik az Internacionálét vádolják. Úgy tesznek, mint a mesebeli farkas a báránnyal. A farkas azzal vádolta a bárányt, hogy megzavarja a patak vizét, holott a bárány az alsó folyásnál oltotta szomját és a farkas állott feljebb...”

Az egész terem feszülten figyelt. A bí-

róság elnökének, a kis kopasz Brunet úrnak kellemetlen volt ez a néma siker. Megpróbálta a gúny fegyverével leron-tani. A „farkas és bárány” hasonlatánál hirtelen közbevágott és finom iróniával megkérdezte: „Szóval Ön szerint az Internacionálé bárány?”

A teremben felcsattant a nevetés. Valóban! Az Internacionáléről, amelytől hat esztendeje rettegték Európa urai, úgy beszélni, mint bárányról, kissé nevet-séges volt.

Aztán egy hosszú pillanatig csend lett, mialatt a kis kopott fiatalember kihúzta magát, s egyenesen a tárgyalásvezető elnök szemébe mondotta:

— A kapitalizmus a farkas — és a terem újra nevetett, de most már az elnök rovására.

Így folytatódott tovább Frankel kihallgatása, azaz az Internacionálé marxista ismertetése: „Az Internacionálénak nem az a célja, hogy a munkások bérét emeltesse, hanem az, hogy a bérmunkát teljesen megszüntesse, mert a bérmunka nem más, mint burkolt rabszolgaság . . . Az Internacionálé olyan fa, amelynek gyökerei mélyen benyomulnak minden ország földjébe és nagyon nagy naivitás volna azt hinni, hogyha egyik vagy másik ágát levágják, kiszáríthatják a kérge alatt keringő nedvet . . . Az egész világ proletárjainak szövetsége ma már befejezett tény. Nincs erő, amely megbontsa azt.”

Az Internacionálé harmadik pörét első tárgyalási napjától kezdve meglepődve figyelték a törvény emberei, az ügy-

védek és a tárgyalótermek állandó közönsége. Lebilincselte őket az előttük teljesen ismeretlen munkásnép világszemlélete, éleslátása, ékesszólása. A bíróság viszont jónak látta elhallgattatni ezeket az „ékesszólókat”, s 1870. július 9-én két hónap és egy év közötti börtönbüntetésekét szabott ki rájuk.

Frankelre és társaira rácsapódott a Szent Pelagia-börtön ajtaja.

Egy rövid héttel az Internacionálé tagjainak bebörtönzése után történelmi események következtek: 1870. július 15-én Franciaország hadat üzent Poroszországnak. A császár és udvara könnyű győzelemre számított. A császárné „az én kis háborúmnak” becázte azt az akciót, amelyet az Internacionálé párizsi tagjai kiáltványaikban a dolgozók béke-, mun-

ka- és szabadságvágyával szemben álló vétkes örületnek, igazságtalannak, nemzetellenesnek bélyegeztek. A polgári baloldal is szembefordult a háborúval. A törvényhozó testületben az ellenzék megtagadta az előzetes költségek megszavazását. A független párizsi és vidéki újságok szintén elítélték a háborút. Ami Frankelt illeti, ő már beauvaisi börtönéből augusztus 11-én megírta Bécsbe, barátjának, a szocialista Heinrich Scheunak: „... a köztársaság létrejött Franciaországban bizonyosság. A császárság augusztus 15. után már létezni sem fog. És Itália követni fogja Franciaország példáját...” Franciaországi számításai-
ban mindössze három hetet tévedett.

Amikor a császári seregeket egyik vereség a másik után érte, a vezető körö-

ket még a poroszoktól való félelemnél is nagyobb rémület szállta meg: a forradalmasodó munkásosztálytól való rettegés. Halálos ítéleteket hoztak a békéért és a köztársaságért tüntető munkások ellen, az Internacionálé elítélt tagjait pedig Párizsból a beauvaisi börtönbe szállították át.

1870. szeptember 2-án a poroszok által Sedannál körülzárt francia sereg megadta magát. Amikor a kapituláció híre Párizsban elterjedt — forradalom tört ki. A császárság minden ellenállás nélkül összeomlott és szeptember 4-én kikiáltották a köztársaságot. Frankel munkássága új feltételek között folytatódott. Szeptember 4-e a beauvaisi börtönből szabadította ki. Társaival együtt azonnal visszatért Párizsba. Belépett a Nemzet-

őrség egyik menetszázadába, hogy részt vegyen a francia dolgozóknak a Párizs felé törő porosz seregek ellen vívott harcában. De az ugyancsak zavaros politikai helyzet más feladatokat rótt rá.

Amikor szeptember 4-én a párizsi munkások kikiáltották a köztársaságot, egy baloldalinak ismert polgári érdekcsoport ragadta magához a hatalmat. A munkások igazi vezérei ekkor még Bonaparte börtönében ültek, a poroszok Párizs felé közeledtek. Ebben a zűrzavarban Párizs eltúrte, hogy ezek az urak a „Nemzeti Védelem Kormánya” néven a nyakukba üljenek, „Párizst azonban nem lehetett megvédeni anélkül, hogy a munkásosztályt fel ne fegyverezzék” — állapította meg Marx a *Polgárháború Franciaországban* című munkájában. „De Párizs

fegyverben annyi volt, mint a forradalom fegyverben.” Párizs győzelme a porosz támadáson a francia munkás győzelme lett volna a francia kapitalistán. A nemzeti érdek és az osztályérdek került szembe egymással; a nemzeti védelem kormánya pillanatig sem tétozózott, a nemzeti árulás kormányává változott át. Ezen az áruláson dolgozott ezer csellel a kapitulációra készülő ellenforradalom. A belső harc fontosabb lett, mint a külső.

„Frankel feltűnően jól volt felfegyverezve erre a belső harcra... Szolid teoretikus ismereteit a forradalom tapasztalatai élővé növelték, ezek irányították tetteit. Nem merész állítás, hogy egyik vagy talán egyetlen aktív marxistája volt Franciaországnak...” — írta róla E.

Tersen professzor, az időszak történetének franciaországi kutatója.

Börtönből való szabadulása után egyik első gondja, hogy részt vegyen az Internacionálé, a háború, a terror és a vezetők bebörtönzése által szétvert Francia Szövetségi Tanácsának újjáteremtésében, helyi szervezeteinek felélesztésében. Mint a Francia Szövetségi Tanács tagja, külföldi kapcsolatainak titkára, üléseinek olykor elnöke, sokszor ő irányította a vitát.

Világosan megállapította, hogy a Nemzeti Védelem Kormányának árulását a széles proletártömegek még nem ismerik fel, ezért az Internacionálé párizsi Szövetségi Tanácsának ülésein ismételten olyan újság kiadását indítványozta, „amely világosan megmagyarázza elveinket.

Hogyan képzelitek, hogy a munkás, aki semmiről sem tud, megismerjen bennünket. Ma sokat beszéltek a Kommünről. Ez a szó megriasztja a munkást, mert nem tudja, mit jelent. A burzsoázia harcot folytat ellenünk. Válaszoljunk rá egy kérelhetetlen, független újsággal, amely a munkásság biztos kézzel magasra emelt zászlaja lesz.” — És mint mindig, most is a tömegekre akar támaszkodni, hogy velük kölcsönhatásban erősítse a mozgalmat és a mozgalom befolyását a tömegekre: „... ha megbízottaink útján felkeresnénk az egyes szekciókat, találunk is megfelelő számú előfizetőt”. — A tömeg felé orientálódni — állandóan visszatér erre felszólalásaiban. Mindez abban az időben, amikor még a haladó közvélemény túlnyomó többsége Blan-

quitól, kisszámú forradalmár összeesküvő merész tetteire alapozott akciójától várta a hatalom meghódítását, a burzsoázia leverését.

Frankel lépten-nyomon tapasztalta a munkásságnak, de még az Internacionálé francia tagjainak is a viták hevében megnyilvánuló zűrzavaros gondolkodását, a szervezés fontosságának lebecsülését. Amikor ő már feleslegesnek, túlhaladottnak tartotta a polgári köztársaságról folytatott vitát és a szocialista köztársaság kérdéseit kívánta megvitatni — megszemenő értetlenségbe ütközött. Ezért elméleti képzést követelt: „Sürgősen foglalkozni kell komoly teoretikus tanulmányokkal és a szervezéssel . . . El kell mélyülnünk a társadalmi kérdésekben . . . A szekciók vegyenek részt a lehető leg-

gyorsabban ebben a munkában.” A népért, a néppel — csak így léphetnek tovább. Ez a gondolat világítja meg útját, sugalmazza javaslatait.

Párizs kapitulációja előtt két nappal, 1871. január 26-án, kíván a Szövetségi Tanács delegátusaitól több bátorságot, több kezdeményezést: „A delegátusok bátortalanul beszélnek. A helyzet súlyossága leveri őket lábukról, holott ha most kimegyünk a nép közé és megfelelően szólunk hozzá, megnyerhetjük a tömegeket. A klubok, az egyesületek mit sem tettek: feláldozták Párizst, holott megmenthették volna. A poroszok be fognak vonulni. A burzsoázia majd körülhízelgi őket, hogy hatalmát és kiváltságait megőrizze és ránk hárítja a háború minden terhét . . .”

Ha optimizmusa, a nép erejét és cselekvőképességét illetően, 1871 januárjának végén még túlzottnak látszott, a későbbi hónapok során igazolódott.

Végül, 131 napi ostrom után, 1871. január 28-án a kiéheztetett Párizs kapitulált, „de — amint Marx megírta — a háborúk történetében addig ismeretlen becsülettel. Az erődítményeket átadták, a körsánc ütegeit leszerelték, a sorkatonaság és a mobilmárda fegyvereit beszállították, ők maguk hadifoglyok lettek. A nemzetőrség azonban megtartotta fegyvereit és ágyúit.” — Mint Lissagaray megjegyezte: ahhoz, hogy elvegyék tőle, fel kellett volna dúlni, kifosztani egész Párizst. — „A nemzetőrség csupán fegyverszünetet kötött a győzővel, aki nem mert diadalmasan bevonulni Párizs-

ba . . . Ilyen tiszteletet keltett maga iránt a párizsi munkásság abban a hadseregben, amely előtt a császárság valamennyi csapata letette a fegyvert . . .”

Ennek a hős párizsi munkásságnak barátja, oktatója, kedves gyermeke volt Frankel Leó. Akkor szerették meg igazán, amikor az Internacionálé perében olyan bátran kiállt. A börtönből való szabadulás után boldogan fogadta újra magába régi köre, szűkebb párizsi patriája, a XIII. kerületi „Reine Blanche” negyede és annak munkásklubjai, melyeknek legnépszerűbb szónoka volt.

Ez a népes munkásnegyed nem törődött azzal, hogy Frankel „méteque”, azaz „jöttment idegen”, nem bánta, hogy idegen kiejtéssel beszél. Tudta, hogy Frankel szívvel-lélekkel hozzájuk tarto-

zik, tanítja őket, nagy tudását átadja nekik és mint nemzetőr, maga is fegyverrel vesz részt Párizs védelmében.

Munkájának gerincét azonban, a kapitulációt követő időkben is az Internacionálé francia szekcióinak újjászervezéséért folytatott harc képezte. Egy államférfi gondjaival küzdve, megállapította, tudta, hogy a franciaországi szocialista mozgalomnak fő baja csekély szervezettsége. A Szövetségi Tanács 1871. február 15-i ülészakán újólag hangoztatta: „Sürgősen újjá kell szervezni a szekciókat, hogy újra egyesíthessék azokat az erőket, amelyekre feltétlenül szükségünk van. Mi nagy erkölcsi erők felett rendelkezünk, nem annyira az országban, mint Párizsban. De az anyagi erők szervezeti gyengeségeink miatt hiányosak. Az In-

ternacionálé sok tagja még ma sincs tisztában céljainkkal. Életerős szervezetekre van szükségünk, szigorúan fegyelmezett szekciókra, amelyek szervezeti szabályaink szerint működnek; képviselőink révén részt vesznek a mi munkánkban, őszinte odaadással ragaszkodnak a nemzetközi eszményekhez. Így álljunk készen teljes fegyverzetben azon a napon, amikor — bármily váratlanul is érkezzék el — cselekednünk kell . . .”

Valódi, jövőbe irányuló cselekvést kívánt, „arra a napra” felkészülőt. Látványos béketüntetések helyett olyan kérdések tanulmányozását javasolta és olyan szervezést kívánt, amelyeknek fontossága nyilvánvaló. „Komoly tanulmány tárgyává kell tenni a lakbérek és a munkanélküliség kérdését. A szekcióknak a

maguk hatáskörében azonnal hozzá kell látni a munkához . . .”

Majd újra a szekciók újjászervezését veti fel: „Szeretném, ha az újjáalakítás munkája gyorsabban haladna. Ugyanakkor a Szajna megyei szekciókat is újjá kell szervezni. Újra és újra indítványozom, hogy a Szövetségi Tanács gondoskodjék egy újság megindításáról. Az újság a propaganda leghatalmasabb eszköze. Sürgősen gondoskodnunk kell a tagdíjak beszedéséről is. A Szövetségi Tanácsnak pénzre van szüksége, hogy lapot alapíthasson, hogy megbízottakat küldhessen vidékre és megindíthassa a propagandát az internacionálé elveinek érdekében. Ily módon újra nagyobb számú munkást gyűjthetünk magunk köré az internacionálé szervezeteiben.

Indítványozom, hogy válasszunk bizottságot, amely kidolgozza a Szövetségi Tanács új szervezeti szabályzatát.”

Előrenézés, de küzdelem, ez jellemzi a Szövetségi Tanácson belüliek helyzetét. Nagyon kevesen vannak azok, akik megértik, támogatják, mint Varlin és Serrail-ler. Ez utóbbi azonban rövidesen Londonba utazott és a kommün napjaiban nem tudott visszatérni. Átmenetileg egy-egy kérdésben még Frankellel tartott Malon és Theisz. De nagy általánosságban azt kell mondanunk, hogy sokkal világosabban, politikusabban látta korának problémáit, mint elvbarátai, sok igyekezete tört meg értetlenségükön, halogató közönyükön.

A PÁRIZSI KOMMÜN

Az a nap, a Kommün napja, amelyen „cselekedni kellett”, váratlanul és hirtelen jött el.

A kesztyűt a Nemzeti Védelem Kormány, élén Thiers-rel, a „borzalmas törpével”, dobta a párizsi dolgozók elé. Thiers mint az új végrehajtó hatalom feje, egyik első ténykedésként Párizs munkásainak lefegyverzésére készült. El akarta rabolni a nemzetőrség tulajdonát képező, Párizs ostroma alatt készült és közadakozásból kifizetett tüzérségi felszereléseket, azokat, amelyeket a fegyverszüneti egyezmény meghagyott Párizs tulajdonában.

Március 18-án, hajnali három órakor a kormány csapatai megszállták a fővá-

ros fontosabb tereit és középületeit, főleg a magaslatokat, mint például a Montmartre-t, és elfoglalták az őrizetlenül hagyott ágyúkat és ütegállásokat. Közben azonban felébredt a külváros népe. A nemzetőrség fegyveresei, asszonyok, sőt gyermekek vették körül a katonákat, összebarátkoztak velük, meggyőzték őket, hogy rossz ügyet szolgálnak. E helyzet láttán a versailles-i csapatok parancsnokai megpróbálták a katonaságot a nép ellen uszítani. Parancsot adtak a katonának, hogy lőjenek a tömeg közé. A katonák azonban megtagadták az engedelmességet, sőt két tábornokot — akik fenyegetéssel akarták őket vérengzésre kényszeríteni — falhoz állítottak és agyonlőtték. Közben városszerte mindenütt barikádok épültek, de nem akadt

katona, aki megtámadta volna azokat.

A helyzet láttán a megriadt kormány Párizsból Versailles-ba vonta vissza csapatait. Maga a kormány is oda menekült, s vele a régi urak rendőreikkel, talpnyalóikkal együtt. Thiers ott szervezte a reakciós erőket. Az elárvult párizsi városházán az ügyeket egy új erő, a Központi Bizottság szervezte.

A Központi Bizottságot a háború folyamán, a főváros védelmére alakult nemzetőrség századaiba és zászlóaljaiba szervezett háromszázezer párizsi munkás választotta meg azért, hogy képviselje Párizs utcáiban, körzeteiben az egymástól függetlenül alakult nemzetőrségi csapatokat. Ez a „névtelen kormány” majdnem kizárólag egyszerű munkásokból és hivatalnokokból állott; utcájukon, hiva-

talukon kívül legtöbbjüknek még a nevét sem ismerték.

Egy héten át ezek az ismeretlen emberek kemény harcot vívtak Párizs ellenforradalomra készülő hivatalnokai és a kerületeket vezető polgármesterek ellen és keresztülvitték, hogy a hosszú hónapok óta halogatott községtanácsi (kommün) választásokat néhány napon belül — március 26-án — megtartsák. A Központi Bizottsággal vállvetve harcoltak az Internacionálé párizsi szekciói.

A szekciók március 23-i és 25-i ülésein tárgyalták a községtanácsi választásokat. Itt Frankel volt a kezdeményező. Ő kívánta, hogy az Internacionálé „minden erkölcsi erejét latba vetve támogassa a Központi Bizottságot”. Javasolta, hogy Párizs mind a húsz kerületében

kiragasztott felhívásban forduljanak a dolgozókhoz s az Internacionálé és a párizsi szekciók Szövetségi Tanácsa nevében hívják őket az urnák elé. Hosszas vita után az ő álláspontja győzött. Az Internacionálé tagjai, tekintet nélkül más orientációjú csoportokra, közvetlenül fordultak Párizs népéhez. Vörös papíron kinyomtatott kiáltványukban, amelyet Frankel a szekciók megbízásából harmadmagával szerkesztett — és amely elsősorban az ő műve volt — magyarázták meg Párizs népének a rá váró feladatokat. A kiáltvány a háborúért, a nemzeti katasztrófáért a régi uralkodó rendszert és kormányait tette felelőssé. Hivatkozott Párizs népének március 18-án bebizonyított erejére és a küszöbön álló összeomlásból a kivezető utat a társa-

dalmi forradalomban jelölte meg: „az érdekek ellentétei romlásba döntötték az országot, és életre keltették a polgárháborút. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség rendjétől várjuk, hogy a társadalom életét új alapokra helyezze és újjászervezze a munkát, ami a társadalom létének első feltétele.” A plakát nemcsak felhívás volt a községtanácsi választásokra, egy párizsi kormány létrehozására, de azt a programot is ismertette, amelynek alapján Frankel a kommün idején dolgozott.

„Követeljük a munkásság felszabadítását és ezt a kommün képviselete garantálja, mert minden polgártárs számára biztosítani fogja az eszközöket arra hogy jogait megvédje, hatályosan fogja ellenőrizni megbízottai tevékenységét,

akikre érdekeiknek képviselőjét bízta, és meghatározza a társadalmi reformok fokozatos végrehajtásának rendjét . . .”

A kiáltvány a továbbiakban felsorolja, milyen intézkedések segítségével kívánják lerakni „a társadalom új épületének első köveit”. Ezek: a hitel, a kereskedelem, a szövetkezés átszervezése oly módon, amely biztosítja a dolgozók munkája teljes értékét; az ingyenes és kötelező világi (állami) népoktatást; a gyülekezés, a szervezkedési, az állampolgári és a sajtószabadság; a rendőrség, a katonaság, a közegészségügy és közigazgatás átszervezése, a községi önkormányzat.

„Párizs népe március 26-án szavazataival olyan városi képviselőt alakítson, amely városának urává teszi és céljainak megfelelő városi képviselőt alakít.”

Párizs népe 1871. március 26-án megválasztotta a kommun tagjait. Közöttük egy külföldit is megajándékozott bizalmával: a XIII. kerület 4080 szavazattal küldöttének ismerte el Frankel Leót.

A mandátumvizsgáló bizottságnak erre fel kellett vetnie a kérdést: Lehetnek-e külföldiek a Kommün tagjai?

S a Kommün bizottsága válaszolt:

„Tekintve, hogy a Kommün zászlaja a Világköztársaság zászlaja is, tekintve, hogy minden városnak joga van polgárjogot adni azoknak a külföldieknek, akik szolgálják, a bizottság azon a véleményen van, hogy külföldiek is megválaszthatók és javasolja Frankel polgártárs mandátumának igazolását.” Olyan állásfoglalás volt ez, amelyet mint a proletárok határozott nemzetközi hitvallását a polgári,

soviniszta felfogás ellenében, mind Marx, mind Lenin nagyra értékelt.

Maga Frankel is felismerte megválasztása elismerésének nemzetközi jelentőségét, mint ez Marxhoz március 30-án írott leveléből kitűnik. Ugyanez a levél bizonyítéka annak a harcnak is, amelyet Frankel az Internacionálé Francia Szövetségi Tanácsán belül folytatni kényszerült.

A Kommünben az Internacionálénak több mint harminc tagja volt, csaknem kétharmaduk, bal- és jobboldali proudhonista; a többiek blanquisták és ún. új jakobinusok voltak. A proudhonisták — köztük a baloldaliak forradalmi szellemenben — elsősorban a gazdasági életet akarták szocialisztikus alapokon átformálni. A blanquisták fő törekvése az új

típusú politikai hatalom védelme, szilárdítása volt. A megoszlás mindenesetre arra vezetett, hogy az Internacionálénak a Kommünben működő tagjai nem alkotnak egységes csoportot, amely megfelelő módon tudta volna a munkásosztály első kormányának politikáját vezetni és sikerrel tudta volna leküzdeni a kispolgári demokraták és kispolgári szocialisták befolyását. Maga Frankel, aki ebben az időben még baloldali proudhonistának számított, épp e vitákban jutott közelebb a marxizmus eszméihez. „Ma már egyre többen osztják azt a véleményt, hogy ha sikerülne gyökeresen megváltoztatni a társadalmi rendszert, akkor a március 18-i forradalom a legtermékenyebb lenne a mai napig lezajlott valamennyi forradalom között. Ez megold-

daná az eljövendő forradalmak szociális feladatainak legjavát. Épp azért a célunkat bármilyen áron is, el kell érünk” — írta Marxnak fentebb idézett levelében.

Ugyanez a gondolat és elszántság tükröződik a bécsi *Volkswille*-hez, 1871. március 29-én írott levelében. Nem kétkedett ellenforradalmi akció lehetőségében, látta a Kommün katonai gyengeségét, felkészült az első idők úttévesztéseire. A veszély tudata sem törte meg reményét. Lehetségesnek tartotta, hogy a tömegek nyomása engedményekre bírja majd a versailles-i kormányt, és a Kommün Tanácsa sikerrel folytathatja gigantikus munkáját. S ha mégsem?! „Ha a köztársaság elpusztul a polgárháború vérözönében?” — veti fel a kérdést, és meg is felel rá:

„Bármilyen történjen a jövőben, a magok, amelyeket ezekben a napokban elvetettek, kikelnek, és nincs a világon olyan erő, amely meg tudná ezt akadályozni. Eljön az a nap, amikor a szocializmus győzni... diadalmaskodni fog ellenségei felett...”

Ezek a megnyilatkozások is nagy jelentőségűek. Még fontosabbak azonban Frankelnek a Kommün szolgálatában véghezvitt cselekedetei. A Párizsi Kommün — az új típusú, igazán demokratikus állam előfutára széttörte a régi, elnyomó, rendőri, bürokratikus államgépezetet, megszüntette a sorozást és az állandó hadsereget, helyébe a nemzetőrséget állította; a rendőrséget és a csendőrséget is a nemzetőrséggel váltotta fel. Kimondta, hogy minden felelős állást válasz-

tás útján kell betölteni. A megválasztottak választóiknak felelősséggel tartoznak és visszahívhatók. Véget vetett a burzsoá parlamentarizmusnak. Elrendelte, hogy a német hódítók által Franciaországra kivetett hadisarcot a háborús bűnösök vagyonából fizessék. Nagy figyelmet fordított a kultúra, a felvilágosítás és az iskoláztatás kérdéseire. Elválasztotta az egyházat az államtól, megszüntette az iskolákban a vallásoktatást. „A kommünnek — írta Marx — nem parlamenti, hanem dolgozó testületnek kellett lennie, amely végrehajtó és egyszersmind törvényhozó is.”

Ebben a „dolgozó, végrehajtó és törvényhozó testületben” teljesedett ki Frankel tevékenysége. 1871. március 26-án választotta meg Párizs XIII. kerülete a

Kommün tagjává: március 29-én a Kommün Munka-, Ipar- és Kereskedelemügyi Bizottsága tagjává nevezte ki. Végül április 20-án a Munka-, Ipar- és Kereskedelemügyi Bizottság delegátusa (mai fogalmazásban: minisztere A. M.) lett. Majd tagja a kezdeményezésére alakult Legfelső Pénzügyi Bizottságnak is. Ez a szerv ellenőrizte a minisztériumok pénzügyi gazdálkodását, megállapította az állami alkalmazottak fizetését, beleértve a minisztereket is. (Az ő fizetésük sem lehetett több a munkások rendes fizetésénél; évi 6000 fran knál.)

Frankel munkásságát különösen nehezítette az az eszmei zűrzavar, amely a Kommün tagjai között uralkodott. Találónak véljük a Kommün történetét feldolgozó, modern francia, marxista

szerzők megállapítását: „Kizárólag Frankelt és Serrailert lehet olyannak tekinteni, akik közel álltak Marxhoz.” Frankel a Kommün ülésein állandó harcot folytatott a különböző kispolgári javaslatok ellen, a még fejletlen, kevésbé szervezett proletariátus valódi érdekeinek védelmében. 1871. április 23-án a Kommün ülésén így szakítja félbe a vitát: „. . . Nem azért vagyunk itt, hogy a városháza belső ügyeit tárgyaljuk, de hogy társadalmi reformokat vigyünk keresztül . . . A mandátumomat azért fogadtam el, hogy a proletariátus ügyét védelmezzem.” Majd a május 12-i ülésen, ahol a Hadbiztosságnak a dolgozók béreit letörő, a munkáltatóknak kedvező rendeleteit leplezte le: „Nem szabad elfelejteni, hogy a március 18-i forradalmat egyedül a mun-

kásosztály harcolta ki. Ha nem teszünk semmit ennek az osztálynak az érdekében, ha ezt mi nem tesszük meg, akik elvünkül a társadalmi egyenlőséget választottuk, akkor semmiféle értelmét sem látom a kommün létezésének...” És konkrét javaslatot tett a megfelelő munkabérek biztosítására.

Az állandó hadakozás, a biztos vezetés hiánya, az egymásnak ellentmondó intézkedések nagyon is hátráltatták a Kommün helyes irányú fejlődését, és természetesen Frankel munkáját is. A Kommün Tanácsában, Varlin következetes támogatását kivéve, meglehetősen egyedül maradt. Ezért írta Marxnak, április 25-éről keltezett levelében: „Nagyon szeretném, ha bármilyen formában tanácsaival segítené nekem, mert jelenleg úgyszólván

teljesen egyedül vagyok, de egyedül engem terhel a felelősség is mindazokért a reformokért, amelyeket a közmunkaügyi minisztériumban meg akarok valósítani . . .”

A Frankel-féle reformok! Mai szemmel nézve és feledve a körülményeket, amelyek között létrejöttek — talán nagyon szegényesnek tűnnek, de ha számba vesszük, hogy ostromlott városban, eszmei zűrzavarral küzdő, vezető párt nélkül működő forradalomban születtek, feltűnik következetes, jövőbe mutató irányuk. Bámulatba ejt bennünket ennek a huszonhét éves fiatalembernek szervezőképessége. Elvégre nyolc hete volt és milyen nyolc hete — egy olyan feladat megoldására, amely hónapokat, éveket kívánt volna, és olyan hatalmat, amely

minden felvilágosodott proletár akarátának energikus gyakorlása lett volna. Mindezek híján ő lett az az úttörő, aki minden előzetes példa nélkül megpróbálta a gyakorlatban alkalmazni az utópiából tudománnyá fejlesztett szocializmust, aki nem elégedett meg a „munkához való jog” hirdetésével, de követelte a dolgozóknak a munkaeszközökhöz, a nyersanyagokhoz, a tőkéhez való jogát is.

Frankel rendeletei általában két irányban hatnak: egyrészt bizonyos könnyebbséget biztosítanak a háború, az ostrom, a császári uralom minden bűnétől szenvedő proletariátusnak és kispolgárságnak, másrészt tovább mutatnak a szocialista társadalom felé. Egyik első intézkedésében felhívta a dolgozók szakmai

szervezeteit, küldjék be megbízottaikat a Munka-, Ipar- és Kereskedelemügyi Bizottságba. A küldöttekből kezdeményező bizottságot formált és minisztériumában helyiséget biztosított számára. Ez a bizottság nagyon hamar népszerű lett a párizsi munkások körében. Április 23-án az egyik legfontosabb szakmai szervezet, a gépészeké, két delegátust küldött hozzá, hogy részt vegyenek abban a munkában, mely, mint mondták, „eltörli az embernek ember által való kizsákmányolását, a rabszolgaság ez utolsó formáját”. Kérésük lényege az volt, hogy e két delegátus vegyen részt a munkának közös és el nem idegeníthető tőkével működő és egymással szolidáris egyesülésekben történő megszervezésében.

Április 6-án Frankel rendelete kivette a munkásokat kiszipolyozó tőkések kezéből a munkaközvetítést és a kerületi elöljáróságok mellett munkaközvetítő irodákat szervezett. Ez irodáknak ellenőrizniük kellett a munkakeresletet és -kínálatot is.

Április 12-én jelent meg az a rendelet, amely haladékot adott a lakbérek és váltók kifizetésére, amellyel betört a háztulajdonosok és tőkések korlátlan jogaiba. Nem lehetett az önhibájukon kívül nem fizető lakókat az utcára dobni, nem lehetett fizetéseképtelen kisiparosokat és kiskereskedőket csődbe kergetni.

Az üzemeket kisajátító rendeletet alapos munkálatok előzték meg. Maguk ezek az előkészítő munkák egy eljövendő szocialista állam hírnökei. A Munka-,

Ipar- és Kereskedelemügy Bizottsága már a házbér- és váltórendelet kibocsátása előtt a *Hivatalos Lap* révén a munkások, a kisiparosok és a kiskereskedők szervezeteihez, általában minden polgárhoz fordult: juttassanak el hozzá minden megfigyelést, minden felvilágosítást, minden javaslatot, hogy április 10-ig megoldhassa a házbérek és váltók esedékességének kérdését. Mint láttuk, április 12-ig meg is oldotta.

Ugyanígy fordult Frankel a *Hivatalos Lap* hasábjain Párizs húsz kerülete bizottságaihoz, a munkásszervezetekhez, a szövetségi kamarákhoz, jelentést kérve tőlük a gazdasági helyzetről. Kérte, küldjék be statisztikáikat és vegyék lajstromba a tulajdonosaik által becsukott vagy elhagyott gyárakat, gépeket és szerszá-

mokat. Ez után jelent meg az elhagyott és becsukott műhelyeket és gyárakat kisajátító rendelete. Ez azt is kimondta, hogy az üzemek értékét, a volt tulajdonosnak járó kártérítést egy később összeülő bizottság szabja meg, de csak abban az esetben, ha a tulajdonosok visszatérnek. A lefoglalt üzemekben, amelyeket a Kommün munkásszövetkezeteknek adott át, újra megindították a termelést.

Az üzemek kisajátításánál nem csupán a munka megindításának és a munkanélküliség csökkentésének szándéka vezette. Sokkal távolabbi célokért küzdött. Maga Frankel az *Arbeiter Wochen-Chronik* 1877. március 18-i számában így ismertette akkori tervét: „... a Kommün azokat a termelőeszközöket, amelyek egyébként kevesek kezében, kizárólag a

munkások rabszolgává tételét és kizsákmányolását szolgálták — a termelészövetkezetek pusztá munkaeszközeivé akarta változtatni. A tervezet Párizs húsz kerületére osztotta szét a termelészövetkezeteket, de azok szolidárisan, egymással szoros kapcsolatban működtek volna . . .”

Erről a tervezetről írta Engels 1891-ben. *A polgárháború Franciaországban* című mű előszavában, hogy „a kommünnek kiemelkedően fontos határozata volt” és „végeredményben a kommuniz-mushoz kellett vezetnie”.

Hosszas vita után, április 20-án jelent meg a *Hivatalos Lapban* és falragaszokon Frankel Leónak az a rendelete, amely jelentéktelennek tűnhet fel, de akkor sok vihart támasztott. A Kommün megtil-

totta a pékségek éjszakai munkáját és a kenyér elkobzásával büntette azokat a pékmestereket, akik továbbra is éjszaka dolgoztattak. Jellemző a Kommün viszonyaira, hogy a pékmestereknek módjukban állott politikailag elmaradott péklegényeket tüntetésre tüzelni Frankel ellen. Még a Kommün tanácsában is támadták és rá akarták bírni a rendelet visszavonására. Egészen május közepéig folyt a huzavona a pékek éjszakai munkája körül, amikor a péklegények egy újabb tüntetése véget vetett az egész vitának. Május 16-án hatalmas fáklyásmenettel — melyhez a párizsi háziasszonyok ezrei csatlakoztak — köszönték meg Frankel Leónak, hogy „nem engedte a mesterek haszna kedvéért kirekeszteni a péklegényeket a társadalom közösségéből”.

Frankelt a burzsoázia támadásai és aknamunkája gátolhatták, de nem téríthették le útjáról. Az éjszakai munka ellen vívott harc idején, április 27-én a *Hivatalos Lap* a Munka-, Ipar- és Kereskedelemügyi Bizottság újabb rendeletét közölte. Ez a rendelet megtiltotta, hogy büntetés vagy más címen magánosok vagy közületek a bérekből és fizetésekből levonásokat eszközöljenek.

Frankel szigorúan ellenőrizte rendeleteinek végrehajtását. Április 30-án felszólította a magántőke kezében levő dúsgazdag és hatalmas vasúttársaságot, hogy azonnal szüntesse be a fizetések megnyirbálását. Április 30-án, ugyancsak hosszú viták után jelent meg az a rendelet is, amely előírja bizonyos kisebb zálogtárgyak megváltás nélküli visszaadását.

Frankel a viták során rámutatott arra, hogy nem elegendő a zálogtárgyak ingyenes visszaszolgáltatása. A Kommünnek ennél tovább kell mennie. Meg kell szüntetnie a zálogházakat, mert ezek a bajba jutott munkásokat kiuzsorázzák, sokszor szerszámaiktól, termelőeszközeiktől is megfosztják. „Helyükbe olyan társadalmi szervet kell létesíteni, mely valódi segítséget biztosít a beteg vagy munkanélküli munkásnak.” Frankel épp ezért a zálogtárgyak visszaadásáról szóló rendelet megjelenésével egyidőben néhány üzemben megkezdte egy új biztosítási rendszer kiépítését.

Ez után a munkaidő és munkabér szabályozásának kérdésével foglalkozott. A császárság bukását követően a Nemzeti Védelem Kormánya továbbra is

érintetlenül hagyta a kapitalisták jogait. Ezek olyan hosszú munkanapokat követelhettek munkásaiktól, s olyan hitvány béreket fizethettek, amilyent csak az illető munkás vagy munkáskategória kiszolgáltató helyzete lehetővé tett. Frankel Avriallal, a tűzérségi anyagraktár munkásigazgatójával közösen, rendeleti úton szabta meg a Louvre-műhelyben dolgozók munkaidejét és a minimális munkabéreket. De ugyanakkor rámutatott a munkás személyes felelősségére a termeléssel, az anyaggal, a géppel kapcsolatban, és a műhely munkásaival közösen megkezdte az első üzemi bizottságok megszervezését.

Frankel a Kommün tanácskozásain a nyolcórás munkanapért szállt síkra, de leszavazták, s így a május 3-án kiadott

rendelet tíz órában szabta meg a munkanapot. Fontos intézkedésekről van szó, amelyek azonban nem feledtethetik a meddő vitákat, sokszor zavaros, túlzó elgondolásokat. „... Nekem úgy tűnik — írta Marx Károly 1871. május 13-án Frankelhez és Varlinhez intézett levelében —, hogy a kommün szerfelett sok időt veszteget el csekélységekre és személyes perpatvarokra. Látszik, hogy a munkásokén kívül itt még más befolyások is érvényesülnek. Mindez nem ártana, ha elég idejük lenne, hogy az elveszett időt pótolják...”

De hogy lehetne elég idejük?! Marx előre megmondta, hogy a május 26-án bekövetkező végleges békekötés után a poroszok meg fogják engedni a versailles-i kormánynak, hogy csendőreivel Párizst

körülzárja . . . s hogy Bismarck minden lehetséges könnyítést meg fog adni a versailles-iaknak Párizs elfoglalására. Bismarck százezer hadifoglyot „szabadon bocsátott”, illetve átadott Thiers-nek, hogy annak kellő ereje legyen a Kommün vérbe fojtásához. Marx jóslatát az események teljesen igazolták. A felesleges viták pedig elterelték a Kommün vezetéségének figyelmét a legnagyobb problémáról: Párizs védelméről. Thiers megkezdhette támadását az első munkáshatalom ellen.

A versailles-i seregek első támadására a párizsi proletariátus talpra állt. Újult erővel kezdett nemzetőrsége jobb megszervezéséhez. Az Intendatúrán azonban továbbra is elképzelhetetlen hanyagság, tehetetlenség és visszaélés burjánzott.

Ennek következményeként egyes zászlóaljak bakancs, elegendő lőszer és puska nélkül indultak a tűzvonalba, míg más csapatokat kétszer is felszereltek. Kétes hírű hadiszállítók kötöttek szerződéseket az Intendatúrával, milliókat zsebeltek be, s közben kevesebb munkabért fizettek dolgozóiknak, mint a császárság idején. Egymás után több botrányos eset került nyilvánosságra. Ezért a Kommün az Intendatúra szállítóinak ellenőrzését a Frankel által vezetett Munka-, Ipar- és Kereskedelemügyi Bizottságra bízta.

A Kommün május 12-i ülésén Frankel kimutatta: mialatt a nemzetvédelem részére termelő üzemek munkásai éheznek, a burzsoá vállalkozók meggazdagodnak. Ezért rendeletet dolgozott ki, amely előírta, hogy a munkát versenytárgyalások

alapján kell kiadni. A munka kiadásánál a magánvállalkozókkal szemben a munkások termelőszövetkezeteit részesítette előnyben. A megrendeléseket különböző biztosítékokhoz kötötték. Ezek között szerepelt a munkásoknak fizetendő minimális bér- és a munkafeltételek (munkaidő, munkahely stb.) megállapítása is.

A munkafeltételeket az Intendatúra, az érdekelt szakmai csoportok és a Munka-, Ipar- és Kereskedelemügyi Bizottság közösen állapították meg.

Az új intézkedések azonban már alig változtathattak a helyzeten. Tragikus időszak következett. Thiers csapatai körülzárták Párizst, kapuit ostromolták, a Valérien-hegyről akkor már negyven napja megállás nélkül lőtték Párizs nyugati kerületeit. Ugyanekkor a város a

mai gondolkodás számára érthetetlen optimizmussal élte tovább napjait. Színházai telt házak előtt játszottak, újságait elkapkodták, a Bastille téren, a mézeskalácsosok vásárán a sebesültek számára gyűjtöttek, kardnyelők, tornászok, jövőmondók kínálták csodáikat.

A Kommün tanácsa sem ítélte tragikusnak a helyzetet, tovább tárgyalta a halálos veszély árnyékában már felesleges ügyeit. Ilyen volt például a párizsi színházak adminisztrálásának kérdése, melyet a Kommün tanácsa május 19-én, két nappal a versailles-i csapatok betörése előtt vitatott meg. Számunkra viszont azért fontos a színházak kérdésében tartott ülés, mert fényt vet Frankel gondolkodására: „... Nem vagyok egy nézetten Felix Pyat polgártárssal — mondja a

vita során, amikor az azt kívánja, hogy az állam ne avatkozzék a színház dolgaiba. — Természetesen egy olyan hatalommal szemben, mint III. Napóleon császársága volt, mely üvegházba zárta a szellemi életet, mi is azt hangoztattuk, hogy nincs joga a nép ügyeibe beleszólni, mert hiszen semmi köze a néphez. De, amikor az államot úgy kell tekinteni, mint minden polgár akaratának kifejezőjét, akkor azt kell mondanunk, hogy kötelessége foglalkozni az irodalom, a művészet és a népoktatás minden kérdésével . . . Úgy gondolom, hogy a színházakat a Közoktatási Bizottság felügyelete alá kell helyezni, amely a társulatok munkáját minden tekintetben megkönnyíti.”

Frankel Kommün alatt kifejtett tevé-

kenységének még egy pontjára szükséges kitérni: a szakmai szervezésre. Annak ellenére, hogy a háború és az ostrom nagyon megnövelte a munkanélküliséget, s a dolgozó párizsi munkások számát a háború előtti 600 000-ről 114 000-re csökkentette — a Kommün idején a szakmai élet ugyancsak fellendült. Szervezkedés indult addig szervezetlen szakmákban, munkásrétegekben. Így a nők Párizst védő és a sebesülteket ápoló XIII. kerületi csoportja felirattal fordult Frankel Leóhoz. Felpanaszolta, hogy a nőket nem foglalkoztatják, holott a közjót kívánják szolgálni. Frankel ekkor kezdte meg Párizs több mint 60 000 ipari munkásnőjének szakmai szervezését. E célból május 10-én nagygyűlésen szakmák szerint delegátusokat választatott

velük. A delegátusok tanácskozását a május 21-re kitűzött gyűlésen, a Kommünre zúduló véres támadás már lehetetlenné tette. Mégis meg kell jegyeznünk Frankelnek ezt a kezdeményezését, és vissza kell emlékeznünk majd rá, amikor egy évtized múlva az a vád éri, hogy nem becsüli a szakmai szervezkedést.

Frankel Kommünbeli tevékenységének értékelésénél messzemenően figyelembe kell vennünk a körülményeket. Melyik politikus tudott volna többet tenni egy háborút viselő, bombázott városban, az új, születő társadalom érdekében, többnyire gyakorlatlan, esetleg zavaros szemléletű, túlzó vagy megaluvó munkatársakkal, eltérő vélemények nagy összecsapásai között, amikor a Kommün egysége is veszélyben forgott,

olyan hetven nap alatt, amelynek utolsó hetén 35 000 párizsi proletár vére borítja az utcákat, a végsőkéig védett barikádokat? Frankel maga is ott harcolt a barikádon. A Bastille környékén megsebesült a karján. Mellette harcolt Jelizavéta Dimitrijeva, a legendás szépségű és bátor-ságú orosz forradalmárnő — a Kommün idején a párizsi nők egyik szervezője. További éveit beárnyékolja Dimitrijeva iránt érzett reménytelen szerelme. Csendes, szomorkás agglegényéletre kényszerül, amelyet csak hosszú évek múltán, már Magyarországon vált fel egy újabb, lemondással teli szerelem, s csak negyven-nyolc éves korában szánja el magát késői házasságára. Marx és Engels levelezésében több ízben is olvasunk Frankel boldogtalanságáról.

A Kommün utolsó barikádjának leomlása után Frankel Dimitrijevával együtt, egy föld alatti folyosón keresztül el tudja hagyni Párizst. Együtt tették meg az emigráció első lépéseit. Csak akkor szakadtak el egymástól, és tért vissza Dimitrijeva, Marx kommünbeli levelezője Londonba, amikor már Svájcban biztonságban hitte Frankelt.

Nagyon irreális volt ez a biztonság. A Kommün hóhérainak keze a menekültek után nyúlt. Frankel kiadását mint közönséges bűnözőét, Jules Favre, a francia külügyminiszter személy szerint kérte a svájci kormánytól. De a néphangulatra való tekintettel sem Bern, sem Genf nem fogadta el azt az álláspontot, hogy a Kommün és az Internacionálé tagjai közönséges bűnözők, és így ismé-

telt táviratváltás ellenére sem szolgál-
tatta ki Svájc a menedéket kérőket.

Frankelnek, akit Johann Philipp Becker
bűjtatott, némi kalandok után, 1871.
július utolsó napjaiban sikerült eljutnia
Londonba, Marxhoz.

AZ INTERNACIONÁLÉ VEZÉRKARÁBAN

Az 1871 nyarán Brightonban tartózkodó Marx augusztus 23-i levelében tudósította Engelst Frankel megérkezéséről: „Itt van Frankel is. Tegnap . . . a Főtanács tagjává választottuk. Nem látszik szélkakasnak . . .”

Frankelt Londonban újfajta élet, újfajta politikai munka várta. Nem is szűkebb, mint a Kommün szocialista jövőjének építése —, de más természetű. Meg kellett ismerkednie a legális, féllegális és illegális munkásszervezetek egymástól eltérő problémáival, különböző szemléletű csoportosulásoknak egy-egy nagy akcióba vonásának feladatával. 1871. szeptember 5-én, Marx javaslatára,

a lemondott Hughes helyett kinevezték Ausztria—Magyarország levelező titkárának. Kinevezését Engels, Jung és Hales írták alá. Ezt a kinevezést az Internacionálé II. londoni konferenciájának határozata megerősítette. A határozatot Longuet, Jung és Hughes látták el kézjegyükkel.

Frankel az Internacionálé legnehezebb korszakában kapcsolódott be a munkába. A Kommün leverése után az egész világon megindult a támadás a Nemzetközi Munkásszövetség ellen. Minden országban fokozódott híveinek üldözése és a munkásság elnyomása. Németországban, Ausztriában, Magyarországon, Itáliában perbe fogták és bebörtönözték a munkásság vezetőit. Franciaországban, ahol javában működtek a

vésztörvényszékek, a munkásság ezreit küldve halálba, gályarabságba — a Kommün gyilkosai szigorú törvényt hoztak az Internacionálé ellen. Az üldözés néhány munkásvezetőt és a befolyásuk alatt álló munkásokat Angliában — de más országokban is — a megalkuvás útjára terelte. Azok a baloldali polgári értelmiségiek és munkásarisztokraták, akik azelőtt szívesen hangoztatták szocialista érzelmeiket, a Kommün fennállásának idején elfordultak tőle, mert meghazudtolta kispolgári forradalmiságukat, leleplezte álbaloldaliságukat. Támadták Marxot, az ő bűnéül róva fel a reakció fokozott irtóhadjáratát. Olyan hajsztát indítottak Marx ellen, hogy joggal írhatta barátjának, Kugelmannnak: „... ebben a pillanatban nincs ember London-

ban, akire annyi rágalmat szórnának, mint reám . . .”

Nem volt egység a Londonba özönlő, különböző csoportokba tömörült — ilyen volt a „Commune” és az „1871-es szekció” — francia emigránsok között sem. Sőt továbbfolytatódtak és elmélyültek azok az ellentétek, amelyek már a Kommün tanácskozásai közben is gyakran szembeállították a blanquistákat a proudhonistákkal, mindkét szemlélet híveit a marxistákkal és így tovább. Még az egyes csoportokon belül is világnézeti kérdések körül folyt a harc, amely sokszor személyeskedéssé fajult. Sok gondot okoztak Marxnak, aki teljes együttérzéssel állt a Kommün menekültjei mellé: útleveleket szerzett számukra, az egész világon gyűjtést rendezett érdekükben,

megszervezte segélyezésüket és hozzáfogott tanításukhoz.

A személyük ellen indított hajsza és a francia emigrációval való bajlódás közepette Marx és Engels egyre élesedő harcot folytatott az anarchista Bakunyinnal és híveivel, az ún. jurai csoport egyes tagjaival, akik a kezükbe akarták venni az Internacionálé vezetését és el akarták szakítani a Főtanácstól.

Frankel, aki Marx szombati sétáinak társa, vasárnap délutánjainak vendége volt, legjobb tanítványa, segítőtársa lett a szekták, az anarchista kísérletek, a Főtanács és az Internacionálé bomlasztása ellen viselt harcában. Kapcsolatát Marxszal és Engelsszel csak rossz anyagi helyzete nehezítette olykor: „... Én nem tudtam úgy, mint elődeim a minisz-

tériumban járadékot megtakarítani, ezért újra a munkapiacra dobtak és minthogy kicsi a kereslet, valószínűen kénytelen lesznek féláron rabszolgamunkát végezni...” — írja 1871-ben vagy 1872-ben Marx meghívását lemondó levelében.

Hogy miből tartotta fenn magát Frankel a londoni évek alatt, még nem ismeretes. Krejcsi Rezső Frankelt bemutató, a Tanácsköztársaság idején megjelent könyvében német, francia és olasz nyelvórákról ír, viszont Engels egyik levelében Frankelnek munkahelyén, valami boltban, este nyolc óráig húzódó munkanapját említi. Valószínűleg az angliai öt esztendő tele volt különböző pénzkeresési próbálkozásokkal. Közben a szocialista újságírást sem hagyagolta el: tovább dolgozott az osztrák és a német

sajtóban. Az *Osztrák Munkásnapló* 1874. évi kiadása közölte *Marx Károly, a filozófus és agitátor* című tanulmányát. Erről a művéről írta August Klima: „A cseh elvtársak Frankel Leónak, a *Budoucnost*-ban (Jövendő) megjelent, német nyelvből átültetett cikksorozatából szereztek tudomást Marx Károlyról.”

Frankel 1871-ben és 1872-ben rendszeresen beszámolt a Főtanács ülésein, az Internacionálé II. londoni konferenciáján és hágai kongresszusán az ausztriai és magyarországi munkásszervezetek üldöztetéséről, a Magyarországi Általános Munkásegylet vezetőinek letartóztatásáról, és arról a nagy perről, melyben „hűtlenség” vádjával akartak leszámolni Magyarországon a munkásmozgalom-

mal. Ismertette az ausztriai munkásüldözéseket, lapbetiltásokat, egyetfelosztatásokat, a mozgalom belső ellentéteit, a csehországi nagy sztrájkmozgalmakat. Felszólalásai nem egyszerű beszámolók voltak, gyakran javaslatokat fűzött hozzájuk, majdnem mindig az Internacionálé, a Főtanács nemzetközi szerepét helyezve előtérbe. Így a Főtanács 1872. január 2-i ülésén egy, az Internacionálé elveit hirdető bécsi tüntetésről referálva javasolta, hogy a Főtanács külön manifesztumban magyarázza meg a bécsi és más túl radikálisoknak, hogy elvtársaknál elfogadható, ha az Internacionáléhoz tartozásukat nem publikálják. Javasolta, hogy ebben a kérdésben a Főtanács nyilatkozzék az *Eastern Post*-ban.

Frankel érdeklődése nem szorítkozott

pusztán Ausztria—Magyarország munkásmozgalmára. Rendszeresen hozzászólt a Főtanács ülésein megvitatásra kerülő nemzetközi problémákhoz, felhívta a figyelmet más országok (Franciaország, Németország, Anglia) munkásmozgalmainak azokra az eseményeire, amelyeket a nemzetközi mozgalom fejlődése szempontjából fontosnak ítélt. Éber figyelemmel kísérte az európai nagy sztrájkmozgalmakat. 1871. november 7-én külön figyelmeztette a Főtanácsot a szászországi, chemnitzi gépészeknek és öntőknek a munkaidő megrövidítéséért és béreik emeléséért folytatott sztrájkjára és javasolta, hogy a Főtanács forduljon felhívással az angol trade-unionokhoz, a sztrájkoló munkások megsegítésére szólítva őket. Ugyanakkor tá-

mogatta azt a javaslatot is, hogy a Főtanács a sztrájkolók iránti szolidaritásra hívja fel a „kilencórás munkanapért harcoló ligát” Newcastle-ban.

Frankel javaslatainak egy része a munkásmozgalom nemzetközi összefüggéseit szolgálta, másik része az egyes mozgalmakon belül vagy az egyes mozgalmak és a Főtanács között kialakuló nézeteltérések és viszályok elsimítására törekedett, máskor viszont, például a Bakunyin-féle júrai mozgalom anarchizmusa ellen, gyorsabb és szigorúbb fellépést sürgetett. Így opponálta azt a fel fogást, amely az angol szekciókból a (trade-unionokból) fölös számú tagot kívánt bevonni a Főtanácsba, mert fennállt annak a veszélye, hogy ezek a többé-kevésbé opportunista szervezetek, vitatva

a politikai harc fontosságát, depolitizálni akarják a Főtanács akcióit.

Frankel szocialista újságírói mivoltát igazolta az a javaslata, hogy tegyék közzé a különböző szekcióktól kapott levelekben található használható anyagot.

Büszkén, a Párizsi Kommün volt harcosaként jelentette, hogy Thiers új, terrorisztikus törvényei nemcsak nem ijesztették el az Internacionálé franciaországi tagjait, hanem még határozottabbá tették őket, pénzt is gyűjtöttek a Főtanács számára. Javasolta, hogy ezen az összegen adják ki francia nyelven Marx nagy tanulmányát, *A polgárháború Franciaországban-t*.

Számottevő volt Frankel aktivitása az Internacionálé II. londoni konferenciáján. Szorosan Marx oldalán és Marx szelle-

mében érvelt. A konferencia második ülésén felszólalásában azt kívánta, hogy pontosan határozzák meg az Internacionáléhoz tartozó politikai és gazdasági szervezetek nevét és funkcióit. Ezzel véget akart vetni annak a rendszertelenségnek, amely mindaddig lehetővé tette, hogy az Internacionálénak ugyanabban az országban, sőt ugyanabban a városban is, egymástól független, ellentétes felfogású szekciói működjenek.

A konferencia egyik lényeges feladata a szakmai mozgalmak nemzetközi megszervezése volt. Frankel felszólalásaiban, amelyeket később határozati javaslatban is összefoglalt, azt indítványozta, hogy az egyes országok szakmai szervezetei között teremtsenek rendszeres kapcsolatot. Ezzel megvetették volna az alapját a

később alakítandó Szakszervezeti Internacionálénak. A Főtanács ily módon kezébe vette volna a politikai mozgalom vezetése mellett a szakmai mozgalom irányítását is.

Az Internacionálé gyakran nyomasztó gondokkal küzdött azért is, mert a szekciók részéről igen rendszertelenül — vagy egyáltalán nem — folytak be a tagsági járulékok. Ennek az állapotnak akart véget vetni az a javaslat, amelyet Frankel mint a tagsági díjak ügyében kiküldött bizottság előadója, a konferencia hatodik napján terjesztett be. E javaslat szerint a Főtanács kellő számú bélyeget küld szét az egyes országos tanácsoknak, amelyeket évenként elszámolnak és a szekcióktól beszédett összegeket beküldik a Főtanácsnak. Ma, amikor már

minden kommunista tudatában él a lenini tanítás, hogy egy párt csak akkor ütőképes, ha önként vállalt vasfegyelem tartja össze, és ennek egyik feltétele a rendszeres tagdíjfizetés — ez a kezdeményezés nem látszik döntő fontosságúnak, pedig az volt. Mutatja az az elkeseredett acsarkodás, amellyel az anarchisták Marxék „diktatúráját” támadták. Az elméletileg fejletlen munkásokat a tagsági díj bevezetése ellen uszították; azt sem helyeselték, hogy a munkásmozgalm statisztikáját, erőviszonyait és harcainak eredményeit a munkássággal ismertessék.

A konferencia elfogadta Frankel javaslatait, többek között azt is, amely újra és világosan állást foglalt a politikai harc szükségessége mellett. Indítványára az

Internacionálé azt is elhatározta, hogy propagandáját a katonákra is kiterjeszti. Egészséges, forradalmi optimizmusára mutatott az a felszólalása is, amelyben visszautasította Bastellica francia delegátusnak azt az állítását, hogy Franciaországban a Kommün vérbe fojtása és a terroruralom következtében nem lehet az Internacionálé szervezeteit feltámasztani. Kimutatta, hogy gazdasági jellegű fedőszervezetek formájában igenis újra feltámaszthatók. A konferencia záróülésén Frankel azt a harcot ismertette, amelyet Ausztria—Magyarország szocialistái a Kommün bukása után folytattak, bizonyítva az Internacionáléhoz való tartozásukat.

1872 nyarán — ilyen előzmények után — Marx indítványára, Frankelt a

Főtanács határozatainak Végrehajtó Bizottsága vezetőjévé választották.

A II. londoni konferencia után egy esztendővel, 1872. szeptember 2—6-án az Internacionálé kongresszust tartott Hágában. A hágai kongresszus előkészítő ülésein Frankel, Marx egyik legjobb küzdőtársaként harcolt az Internacionálé szervezeti szabályzatának elsekélyesítése ellen. Felszólalásával alátámasztotta Marxnak azt a javaslatát, amely szerint minden szekció legalább kétharmad részben munkásokból álljon, mert — mint mondotta — „el tud képzelni csupa ügyvédből, vagy csupa orvosból álló szekciót is”. Messzemenően pártolta és elfogadásra ajánlotta Marxnak a bakunynisták ellen hozott elítélő indítványát. Jellegzetes volt az a levél, amelyet

az Internacionáléhoz kapcsolatot kereső magyar szocialisták egyik prominens képviselőjének, Farkas Károlynak küldött, meghíva Magyarországot küldötteit a kongresszusra. Közölte annak vitaanyagát, gondolatmenetének gerincét, amely szerint a politikai hatalom meghódítása képezi a munkásság fő kötelességeinek egyikét. E harc sikeres megvívása érdekében a munkások független, a vagyonos osztályok minden egyéb pártjával harcban álló pártba szerveződjenek, csak így érhető el a társadalmi forradalom győzelme, az osztályhatalom megsemmisítése.

Az Internacionálé hágai kongresszusán a rendkívül kiélezett harcban, amelyet a Főtanács a különböző szekták és főleg Bakunyinnak és híveinek az anarchiz-

musa ellen folytatott, Marxnak és Engelsnek jutott a főszerep. Az ő működésük mellett is megfigyelhető, hogy Frankelnek a londoni konferencián tett több javaslata Hágában kongresszusi határozattá lett. Így módosították az Internacionálé szervezeti szabályzatát, kimondva, hogy az Internacionáléhoz tartozó minden pártra, csoportra, szervezetre egyaránt kötelezőek a kongresszusokon elfogadott határozatok és irányelvek; ezek érvényesítésén a Főtanács örködik. — Beiktatták az Internacionálé szabályzatába az önálló proletárpártok alakításának szükségességét és mint célt a proletariátus számára a hatalom megragadását.

Frankelt, aki a francia csoportok megbízólevelével vett részt a kongresszuson,

Marx és Engels mellett, hatodmagával beválasztották a jegyzőkönyvet megszövegező bizottságba. Itt megdöbbenette Engelsnek az a javaslata, hogy a Főtanácsot helyezték át New Yorkba. Nem értette meg az átköltöztetés taktikai szükségességét: a francia delegációval együtt ellene szavazott.

Mialatt Frankelt a holland kormány tudtával és engedélyével francia besúgók kémlelték Hágában, a párizsi hatos számú törvényszék „gyilkosságban való részvétel”, „a Gobelin gyár felgyújtásának és a túsok kivégeztetése megszavazásának” teljesen hazug vádjával — távollétében — halálra ítélte. Kiadását — visszautasítástól félve — a francia kormány nem kérte, beérte annyival, hogy Frankel a halálos ítélet Damoklesz kard-

jával a feje felett él tovább. Talán akad egyszer olyan ország, olyan kormánnyal és olyan paragrafusokkal, amelyek a kiszolgáltatást lehetővé teszik.

A levelező titkárság mellett, a londoni német munkásegylet irányítása is Frankel munkakörébe tartozott. A Főtanácsnak New Yorkba helyezése után fokozott figyelemmel kísérte működését, mert annak szellemét, az angol reformista, trade-unionista és a német lassalleánus hatás egyre jobban megfertőzte. Frankel londoni tartózkodásának közel öt éve alatt éber harcot folytatott a kör marxista szellemének megóvásáért.

Engels írta róla Liebknechtnek:

„... Sajnos, túl sok schweitzeristát engedtek be, s ha Frankel nem lett volna velünk, akkor az utóbbi időben

az egész egylet az ő kezükbe került volna . . .”

Frankel és Andreas Scheu osztrák munkásvezető fáradhatatlan harcának eredményeként változott át a megnövekedett létszámú londoni német munkásegylet — 1874 őszén vagy 1875 kora tavaszán — „Német Általános Kommunista Munkásegylet”-té.

A Főtanács New Yorkba költözött, a Német Általános Kommunista Munkásegylet tagságában megnövekedve, politikájában megerősödve nézett jövője elé. Frankel betöltötte londoni hivatását, új feladatok szólították. A szombat délutáni sétákon valószínűleg gyakran szóba került a munkásság szocialista szervezésének új formája: az Internacionálé szekcióinak helyét minden országban

igazi murxista munkáspártoknak kellett elfoglalni.

Frankel új működési területet keresett, olyant, ahol nem ütközik nyelvi nehézségekbe. Bécsre gondolt. Előbb azonban, hogy tapasztalatokat gyűjtsön, be akarta járni Németországot, ahol már Bebel és Liebknecht vezetésével — 1869 óta — működött a szociáldemokrata párt. De túlságosan ismerték, a különböző országok rendőrbesúgói túlságosan körülvették. Krejcsi írja róla: „... Németországban sem talált nyugalmas ott-hont. A Rajna-vidékről, majd Münchenből is kitiltva, Bécs felé vette útját, hogy szülőföldjére visszatérjen . . .”

Különböző németországi, kommunár hírnevét bizonyító kaland után (olyan ismert volt, hogy több szélhámos az ő

nevében koldulta végig a különböző munkásszervezeteket), a bécsi rendőrség csapott le rá: 1875. december 9-én, miután két hétig nyomozott lakóhelye után, lakására törve letartóztatta. Közben, a diplomáciai szabályokat megke-
rülve, szokatlan, gyorsított eljárással, közvetlenül a francia rendőrséghez fordulva, érdeklődött Párizsban: kikér-
nék-e mint közönséges bűnözőt Frankelt?

E kérdés feltevése után, hosszú hónapokig tartó három országra — Ausztriára, Magyarországra és Franciaországra — kiterjedő huzavona következett. A franciák szívesen kérték volna Frankel kiadatását, de baloldali tömegeiktől és a politikai életben végbemenő nagy balra-
tolódástól félve, ezt nem merték a hiva-

talos formáknak megfelelően lebonyolítani.

Az osztrák aulikus Auersperg-kormány szívesen, mindörökre megszabadult volna a veszélyes szocialistától, de tekintettel a magyarországi polgári ellenzékre, csak a törvényesség, a diplomácia szabályainak legteljesebb betartásával, és csak a francia kormány számlájára. Végül itt voltak a magyarok is. Apponyi gróf, Ausztria — Magyarország párizsi nagykövete — a közvetlen, szinte követelő hangú sürgönyben próbálta a francia kormányt Frankel kikérésére bírni. Ugyanakkor a magyar liberális tábor Ausztria-ellenességét kívánva bizonyítani, a menedékjog védelmének kérdésévé tette a Frankel-ügyet. Bécs ellen, tehát az osztrák kormány ellen foglalt állást, de nem Frankel mel-

lett. Az osztrák kormány kiszolgáltatási jogát vitatta, magyar állampolgár esetében. A magyar kormány pedig — lehet, hogy Bécs sugalmazására — magának követelte Frankelt, s ezzel hatalmas vitát kevert a magyar sajtóban. Az újságok politikai pártállásuk szerint politikai menekültnek vagy közönséges bűnözőnek titulálták, és e szerint követeltek eljárást ellene. A parlamenti ellenzék jelentős része politikai emigránsnak tekintette, és kiadatása, illetve üldözése ellen foglalt állást. Maga Jókai Mór is ebben az értelemben nyilatkozott.

Két hónapig volt Frankel a bécsi törvényszék foglya. Közönséges bűnözőként bántak vele, tolvajokkal, gyilkosokkal közös zárkában tartották, majd vasra verve Budapestre szállították. Pesten

ugyanolyan elbánásban részesítették, mint Bécsben, ugyanis „politikai bűnössége felett még nem hoztak ítéletet”.

Most már a magyar kormány követelte Franciaországtól Frankel pörének aktáit. Kerülő úton azt akarták elérni, hogy a francia kormány sűrgebbe a kiadatást. A francia kormány meg éppen ettől őrizkedett. Jegyzékváltás ide meg oda . . . Frankel további hetekre börtönben maradt. Végre, március 27-én dr. Frankel Albert által letétbe helyezett ötezer forint kaució ellenében ideiglenesen szabadlábra helyezték. Az ideiglenesség azt jelentette, hogy bármikor újra vizsgálati fogságba vethették. Kiszolgáltatásának és kivégeztetésének lehetősége továbbra is napirenden maradt, egészen 1876 őszéig, amikor a francia nép nagy mozgal-

ma kikényszerítette kormányától a Kommun elítéltjeinek amnesztiáját. Ezzel megszűnt Frankel fogva tartásának minden látszólagos törvényes alapja: a Minisztertanács határozata alapján a magyar hatóságok megszüntették az eljárást. Ez némileg bántotta Frankelt, mert — ahogy Marxnak írta — így elmaradt az a nyilvános törvényszéki tárgyalás, amelyen politikai programját kifejthette volna.

A MAGYARORSZÁGI MUNKÁSMOZGALOM ÉLÉN

Szabadlábbon — majd szabadon — minden késedelem nélkül hozzákezdett életének talán legnagyobb harcához: szociáldemokrata munkáspárt megteremtéséhez a feudális maradványoktól terhelt, iparilag fejletlen, úri Magyarországon. Ha személyét és pártalapító terveit illetően lettek is volna illúziói, azt bécsi és pesti bebörtönzése alatt bizonyosan elveszette volna. A hivatalos és klerikális sajtó egy része mint bűnözőt, vérengző gyilkost állította olvasói elé, a szocializmusról pedig úgy írtak és szónokoltak, mint a magyar nép lelkétől idegen áramlatról, amely veszélyes, mert megrontja (helyzetének tudatára ébreszti, kizsákmányo-

lásra kevésbé alkalmassá teszi A.M.) a „becsületes magyar embert”. Ebben a szellemben akadályozták az uralkodó osztályok a proletárok minden szervezkedését, még a politizáláshoz való jogukat sem ismerték el, szakmai szervezkedésüket is csak helyileg tűrték, ha tűrték . . . A hatvanas évek első próbálkozásai óta minden pártalapító kísérletet szétverték. A munkásmozgalom élni akarásának, az Internacionáléval való kapcsolatának jele volt, hogy minden elnyomás ellenére fenntartott két lapot, az 1873 óta megjelenő *Arbeiter Wochen-Chronik*-ot és a *Munkás Heti Krónikát*.

A két lap szerkesztősége köré tömörültek a szocialista mozgalom hívei, többségükben Lassalle követői. A két újság szerkesztő bizottsága volt a magyaror-

szági munkásság politikai harcának vezetője. Magukat gyakran pártnak nevezték, az Internacionálé programja szellemében igyekeztek működni, de minden szervezet és szervezeti szabályzat nélkül. Mivel Magyarországon a proletárok számára semmiféle törvényes szociális gondoskodás nem létezett, az állam nem támogatta sem a beteg, sem a rokkant munkást, nem gondoskodott sem az öregekről, sem az özvegyekről és árvákról, ezt a feladatot a munkásság egy kis töredéke számára, a munkásság erejéből fenntartott Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkantpénztár (a továbbiakban Betegpénztár) látta el.

Bár az ipar fejlődött, a munkások Magyarországon még leginkább kis műhelyekben, s olyan kisiparosok mellett

dolgoztak, akik — a nehéz gazdasági viszonyok szorítására — maguk is valami változás után sóvárogtak. Munkáltató és munkás így került közelebb egymáshoz: a mesterek hatásának tudható be, hogy sok munkás hitt az osztályegyüttműködés és az osztályok közötti béke jelszávaiban. A polgári pártok a hatalomért folyó harcukban gyakran kihasználták a munkások és parasztok bizalmát. Egyes ellenzéki csoportok vagy személyek parlamenti felszólalások vagy interpellációk formájában olykor védelmére keltek a munkások politikai vagy személyes szabadságának. Így lettek népszerűek a tömegek előtt. Ezt a népszerűséget használták fel saját céljaik érdekében.

A magyarországi munkásság egy ré-

szében még ilyen körülmények között is megvoltak a pártalakításhoz szükséges adottságok: a szervezkedési készség, a politikai érdeklődés, az osztálytudat. Csak marxista szervezésre, vezetésre volt szüksége: ezt hozta Frankel. Ezért próbálták elgáncsolni a kormánysszervek magyarországi működésének első perctől fogva korrupcióval, belső ellenzéke támogatásával, hatósági akadékoskodással és végül börtönnel.

A marxista munkáspárt megalakítása a feladatok hosszú sorát állította szervezői elé. Elsősorban fel kellett venni a harcot a mozgalom osztályharcos szellemű irányításáért, ki kellett dolgozni a párt taktikai vonalát, azt elfogadtatni a pártvezetőséggel és olyan együttműködést teremteni a 48-as Függetlenségi

Párttal, amely biztosítja a munkásosztály különállása mellett, bizonyos szabadságjogainak védelmében a demokratikus ellenzék szövetségét.

A munkásmozgalom e kezdeti korszakában Frankel előtt olyan rendkívül nehéz feladat állott, amelyet csak marxista tudással felfegyverzett, osztályharcra kész társakkal közösen oldhatott meg. A burzsoázia világnézete a munkásmozgalom vezetőinek legjobbjait is erősen befolyásolta. Harcostársai azonban: Dr. Csillag Zsigmond, a Betegpénztár humanista orvosa, Essl András, Ihrlinger Antal, a „hűtlenségi per” volt vádlottai és a fiatal Kürschner Jakab többé-kevésbé Lassalle hatása alatt állottak.

Frankel még börtönben ült, amikor romboló munka indult a mozgalmon

belül, annak egysége ellen. Külföldi Viktor, a *Munkás Heti Krónika* munkatársa, néhány más anarchista segítségével (Cserny József, Feldsberg Zsigmond stb.) lehetetlenné próbálta tenni Ihrlinger Antalt, az *Arbeiter Wochen-Chronik* szerkesztőjét. Vádjaik között voltak helytállóak is. A lap színvonalát is joggal kifogásolták. Kritikájuk módjában mégis volt valami zavart keltő. Támadásaik során Külföldiek, Frankel Leó tekintélyét is latba vetették Ihrlinger ellen, amikor azzal a követeléssel léptek fel, hogy Ihrlinger helyett Frankel vegye át az *Arbeiter Wochen-Chronik* szerkesztését.

A munkásság legjava, ha nem is volt képes a helyzet marxista elemzésére, de látta a munkásmozgalom egy helyben topogását, és elégedetlenkedett a moz-

galom vezetőivel. A vezetők egy része viszont saját presztízsét féltette Frankeltől. Így Ihrlinger és a szerkesztő bizottság több tagja kezdetben idegenkedve, majdnem ellenségesen fogadta Frankelt. Meghívták ugyan az 1876. október 4-én tartott szerkesztő bizottsági ülésükre, de ott egyes felszólalók még azt is kétségbe vonták, hogy Frankel képes lenne a lap szerkesztői tisztét ellátni. Javasolták, érje be azzal, hogy mint munkatárs támogatja a lapot.

Frankelnek határozott célja volt: marxista munkáspártot akart szervezni és ezért fontosnak tartotta, hogy a mozgalom vezetését a kezébe vegye. A helyzetről részletes tudósítást küldött Londonba Marxnak. Megírta, hogy a magyarországi munkásmozgalom egyes vezetői

látszólag nagy tisztelettel bánnak vele, szívesen veszik cikkeit, de valójában „azon igyekeznek, hogy a vezéri asztaltól” távol tartsák. Mialatt — ha vele beszéltek — „tudományos képzettségéről” áradoztak, a háta mögött azt terjesztették, hogy „az elméleti munkák az itteni mozgalom számára értéktelenek”.

Frankel biztosította Marxot, hogy a nehéz helyzet sem riasztja el a pártalakítás és oktatás tervétől: „Én azonban mégis megpróbálok akármilyen elnevezéssel és akármilyen alapszabályokkal egyleteket alapítani...” — írta 1876. október 9-én Marxnak, majd így folytatta: „Amennyire erőmből telik, arra törekszem, hogy a munkásokat — természetesen elméleti vonatkozásban — legalább megközelítőleg arra a szintre

emeljen, amelyen Németországban állnak.”

Frankel a szerkesztő bizottság ülésein röviden megmagyarázta, milyen politikai szempontok teszik szükségessé, hogy mint szerkesztő jegyezze a lapot. A szerkesztő bizottság tagjait sikerült meggyőznie szempontjai helyességéről Ihrlinger és egy-két barátja kivételével, akik még egy ideig lázadoztak, de magukra maradtak. A bizottság többsége félretette a személyes kérdéseket, és beérte annyival, hogy figyelmeztette Frankelt Külföldi Viktor és frakciója működésére. Külföldit illetően megoszlottak a vélemények. Voltak, akik becsületesnek, de zavarosnak tartották, mások azt hangoztatták, hogy Külföldi tudatosan bomlasztja a munkásság egységét. Bizonyítékaik

azonban nem voltak, ezért Frankel sem alkothatott tiszta képet Külföldi személyéről és céljairól.

Miután a szerkesztő bizottsági tárgyalások általában eredményesek voltak — 1876. október 10-étől Frankel és Ihrlinger, mint társszerkesztők jegyezték a lapot, a Frankel ellen keltett rossz hangulat eloszlott. Frankel egyelőre beérte ennyivel is. Láta az irányában erősödő bizalmat, s így maga is bizakodva nyúlt ahhoz a hatalmas feladathoz, amelyet a magyarországi munkáspárt megteremtése jelentett.

Ihrlinger is megbékélt. Szerkesztői tisztségét megtartotta, ezenkívül ő irányította a lap technikai előállítását, vezette a nyomdát. 1877 februárjától Frankel mint szerkesztő, már egyedül jegyezte

a lapot. A keze alatt a *Arbeiter Wochen-Chronik* szocialista hetilappá nőtt. Olvasóit megtanította a szocialista gondolkodás elemeire. Ezt nagy tapintattal és lelkiismeretességgel végezte. A napi politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális kérdéseket boncolva, egyenként foglalt állást mellettük vagy ellenük. Olyan kérdéseket kellett tisztáznia, amelyek ma már általánosan ismertek, de akkor még okvetlenül magyarázatra szorultak, mint például „a kapitalisták jogát tőkéjük kamataihoz, a dolgozók munkájához”. Marxista szempontok szerint világította meg olvasói előtt Tisza Kálmán kormányának minden ténykedését, az új törvényeket, a szabad kereskedelmet, a vámkérdést, az Ausztriához való viszonyt, a tőkés osztályok agitációit, az osztály-

kiváltságokat, a polgári „jogegyenlőséget”, a munkásság gyülekezési, szervezkedési, szólás- és sztrájkjogát, a választójogot, a polgári választások módozatait, az osztályelnyomás minden fajtáját. Írt a rendőri önkényről, a dolgozó parasztság, a kisiparosság, a kispolgárság és a munkásosztály egymáshoz való viszonyáról, a zsidókérdésről, a nők helyzetéről, a gyermekmunkáról, az uzsoráról, a tan szabadságról és egész sor más problémáról. Szocialista elemzését adta olyan fontos kérdéseknek, mint a béke, a hódító háborúk, az igazi hazaszeretet, a magyar függetlenség és a Párizsi Kommun. Nemzetközi tárgyú cikkei révén pedig a magyarországi munkásságot megismertette a világ proletárjainak nagy harcaival és nagy harcosaival, Marxszal,

Engelsszel, továbbá a nagy orosz forradalmi demokratával, Csernisevszkijjel. Mind e kérdések megvitatása együttvéve a polgári társadalom analízisét, a szocializmus magyarázatát jelentette.

A lap munkástömegek újságává vált. Ezt nemcsak belső tartalmával érte el, hanem azzal a széles sajtótámogató mozgalommal is, amelyet a munkásújságok köré szervezett. Minden munkás, aki havonta 10 krajcár felülfizetéssel hozzájárult a két lap fenntartásához, idővel a lapok társtulajdonosa lett. A felülfizetés hónapjától kezdve minden tag részt vehetett a lapok külső és belső ügyeinek megvitatásában. Ez a politikai élet kitérő iskolája volt. A lapok barátai és a Frankel mellé felsorakozott vezetők (Dr. Csillag Zsigmond, Ihrlinger Antal

Kürschner Jakab, Essl András, Kaczander Gyula, Ferenczy József, Csorba Géza, Korn Ferenc, Simandl Lajos, Krizsala János, Szabó Sándor és még többen) képezték azt az erős, szervezett táborot, amely megkezdte a pártalapítást. A szakmai szervezetekre és a Betegpénztár helyi szervezeteire támaszkodva, a választójog ügyében, országos küldöttkonferenciát terveztek összehívni Budapestre.

Frankelt a pártalapítás harcában nagy politikai gyakorlatán kívül rendkívüli stratégiai-taktikai érzéke segítette.

Tisza Kálmán, a magát liberálisnak nevező miniszterelnök a maga módján, erőszakosan és alattomosan remélte elnyomni a szocialisták minden akcióját. Nem titkolta, hogy elítéli a szervezkedő

munkásságot, politikai törekvéseit és vezetőit, köztük elsősorban Frankelt. Parlamenti beszédeiben felháborodással szólt „felforgató” tevékenységéről. Legszívesebben szétzúzta volna a mozgalmat, ha nem tart attól, hogy a munkásság tömegeinek elkeseredett ellenállásába ütközik, és hogy ellenzéke alkotmányértéssel vádolja. Ezért a nyílt terror megkerülésével tört a munkásmozgalomra.

Hazatérése után Frankel azonnal hozzáfogott pártépítő tevékenységéhez: ezt legálisan, az ország törvényeihez alkalmazkodva tette. Élt a törvények nyújtotta szólás- és sajtószabadsággal, nagygyűléseken, a város különböző pontjaira összehívott kisebb megbeszéléseken, az *Arbeiter Wochen-Chronik* hasábjain hirdette programját. „...Mit használ

stratégiaileg jelentéktelen pozíciók meghódítása, ha nem tudjuk azokat megtartani . . . egyelőre egyetlen célként az általános választójog kivívását tűztük ki magunk elé . . .” Az általános választójog, mint átmenetileg egyetlen követelés mellett érvelt, mint olyan mellett, amely „már jó előre világosan megmutatja az egész népnek, hogy mi, a mi törekvésünkkel csak a közösség érdekeit tartjuk szem előtt. Ezzel a követeléssel biztosítjuk a magunk számára a nép rokonszenvét — s egyúttal . . . politikai párttá, éspedig hatalmas politikai párttá válunk, amelylyel az uralkodó osztálynak előbb vagy utóbb számolnia kell”. De tudta: „. . . az általános választójog csak a szocialista követelések megvalósításának egyik eszköze . . . esetleges kiharcolása nem ve-

zet a társadalmi kérdés megoldásához, de a legerősebb eszköz a tömegek tette serkentésére”.

Az általános választójogért folytatott harcban váratlanul szemben találta magát Külföldi Viktorral. Külföldi, aki elsőnek követelte Frankel számára az *Arbeiter Wochen-Chronik* szerkesztői posztját, frakciójával együtt már 1876 végétől következetesen támadta a munkáslapok sajtóalapját.

Frankel egy ideig magyarázott, a munkásegység fontosságát hirdette, de amikor tapasztalnia kellett, hogy a Külföldi-frakció lehetetlenné akarja tenni a párt-alapítást, az *Arbeiter Wochen-Chronik* és a *Munkás Heti Krónika* minden kapcsolatot megszakított Külföldivel és társaival. Ez a mozgalom kettészakítását

jelentette. A hatóságok csendes jóakarattal túrték a munkásegységet megbontó Külföldi-féle frakció terjeszkedését, ellenmozgalom alakítását és a másik tábor lapjai, a *Népszava* és a *Volkstimme* megjelenését, munkásgyűlések megzavarását, melyeket ily módon betilthattak. Mikor a munkásmozgalom belháborúja elégtelennek bizonyult, a hatóságok a maguk hatáskörében folytatták a frontok összezavarását: egyes gyűléseket betiltottak, másokat engedélyeztek; működő szakmai csoportok alapszabályainak jóváhagyásánál akadékoskodtak. A kormány új, munkásellenes törvénytervezetet terjesztett a parlament elé, amely a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság ellen, gyakorlatban a pártalakítás ellen irányult. Frankel látta a széles fronton kialakuló el-

lentámadást és felvette ellene a harcot. Ebben a harcban olyan szövetségesekre volt szüksége, akik a munkásság akcióját a képviselőházban is támogatják. Ezért 1877. november 25-én a szocialista mozgalom négy vezetője, Dr. Csillag, Kürschner, Kaczander és Frankel találkoztak a Függetlenségi Párt néhány vezetőjével. Frankel kifejtette előttük, hogy az új törvénytervezet, amely szerint a sajtóvétségi és felségsértési perek a jövőben nem az esküdtszékek, hanem a kormánytól függő bíróságok elé fognak kerülni, nemcsak a szocialista, de az ellenzéki és a függetlenségi mozgalmak ellen is irányulnak. A tárgyaló felek megállapodtak abban, hogy országos kampányt indítanak a szólás- és sajtószabadság akadályozói ellen. A harcot a Függetlenségi

Párt segítségével a magyarországi szociáldemokrácia vezeti, nagy népgyűléseken, mindkét fél saját sajtójában is folytatja és a németországi szocialisták testvér-lapjait is megszólaltatják. A függetlenségi képviselők a parlament nyilvánossága előtt tiltakoznak a kormánynak a demokratikus jogok ellen tervezett támadása miatt.

Volt ennek az egységnek árnyoldala is. A függetlenségiek kívánságára a szociáldemokraták vállalták, hogy egyelőre nem érintik a nemzetiségi kérdést. Frankelnek a szólás- és sajtószabadság védelmében el kellett fogadnia ezt a kompromisszumot, amely megszerezte a Függetlenségi Párt támogatását és a szövetség által nyújtott parlamenti nyilvánosságot. Parlamenti nyilvánosságot, amelynek segít-

ségével és védelmében Frankel megint egyet léphetett a pártalakítás felé: 1877 decemberében Budapestre szocialista (szociáldemokrata) konferenciát hívott össze. Ezen az értekezleten határozták el, hogy 1878 húsvétjára összehívják az első magyar szocialista kongresszust.

Nagy felhördülés támadt erre Tisza táborában, amit sokoldalú rendőrségi, hatósági huzavona követett. Tisza Kálmán személyes parancsára az *Arbeiter Wochen-Chronik* és a *Munkás Heti Krónika* valamennyi munkatársát többször egymás után beidézték a rendőrfőkapitányságra és a készülő kongresszusról faggatták. Ez után a miniszterelnök a törvényes út megkerülésével szigorúan bizalmas rendeletet küldött az összes szolgabíráknak: a legkülönbözőbb

— akár törvénytelen — ürüggyel is, de akadályozzák meg minden népgyűlés, munkásgyűlés megtartását. Tegyük lehetőtlenné kongresszusi delegáltak megválasztását.

1878-ban újev napján Tisza lapjában, az *Ellenőrben* jelentette be, hogy nem fogja tűrni „a vádlottak padjára való népség ítélkezését a nemzet” — értsd: a reakciós kormány (A.M.) — felett. A „nem tűrés” újabb reakciós kötözködésben nyilvánult meg. Ezt követően a munkáskongresszust (1878. április 21—22-re) törvényesen bejelentő szervező bizottság tagjait, Dr. Csillagot, Ferenczyt és Kürschnert is próbálták elkedvetleníteni, megfélemlíteni a hatóságok. Őket citálták be a legkülönbözőbb ürüggyekkel a főkapitányságra. Frankel, a törvényes-

ségnek e sokfajta megsértése miatt többször interpelláltatott a parlamentben. Az *Arbeiter Wochen-Chronik* leleplezései alapján Helfy Ignác parlamenti képviselő, az emigráns Kossuth bizalmasa, vontakérdőre Tiszát: Igaz-e, hogy törvénytelen utasításokat adott, a hivatalos út megkerülésével, alsóbb beosztottjainak? Igaz-e hogy, titkos rendelkezések nyomják el a szólás- és gyülekezési szabadságot? Tisza egyszer tagadott, máskor megbeismert, és a parlament szószékéről személyében támadta Frankelt, akitől „kötelessége a kormánynak” megvédeni az országot.

Végül öt nappal a kongresszus meghirdetett napja előtt Thaisz, rendőrfőkapitány, belügyminiszteri utasításra hivatkozva, leiratban értesítette Dr. Csillag

Zsigmondot és társait, hogy a kongresszusra vonatkozó bejelentéseiket nem veszi figyelembe, a kongresszust betiltja, mert az „tulajdonképpen népgyűlés”, és a szervező bizottság nem jelentett be hat-tíz egy helyben lakó, megbízhatóságáról közismert olyan polgárt, akik írásban kötelezik magukat, hogy „nemcsak a népgyűlésért, hanem az abból származó kihágásokért és utólagos károkért is vállalják a felelősséget”. A kongresszus szervező bizottsága napok alatt előteremtett „tíz egy helyben lakó tisztességes polgárt” és újra bejelentette a kongresszust.

Ezt már nem lehetett elutasítani. Így lett az első magyarországi szocialista kongresszus Frankel nagy diadala Tisza Kálmán felett. Győzött Frankel cselekvő marxizmusa és nagy stratégiai tudása.

Stratégiájának első lépéseit az a felismerés magyarázza, hogy Tiszáék semmi szín alatt sem engedélyeztek volna olyan szocialista, szociáldemokrata kongresszust, amelynek programjában a szocialista párt megalakítása szerepel. Ezért, mint a választójogot követelő munkások, parasztok és polgárok szervezetének országos alakuló gyűlését jelentették be: a „választásra jogosulatlanok” kongresszusát. További lépései nyilvános gyűlések és a munkásújságok leleplező cikkei voltak: ezek állandóan a magyar törvényekre hivatkozva tiltakoztak minden jogfosztás ellen. Céljának elérését szolgálta együttműködése a polgári baloldallal. A függetlenségi képviselők felszólalásai, interpellációi a parlamentben a törvényes szabadságjogok védelmében, a

szocialista jellegű mozgalmak elfojtása ellen adtak nagyobb teret Frankel működésének. Végül a „nem választók” nem elégedtek meg a hazai nyilvánossággal, hanem külföldi testvérlapokban is (*l'Égalité*, Franciaországban; *Vorwärts*, Németországban) napirenden tartották a készülő szocialista kongresszust és fennen hirdették, hogy a kongresszust engedély nélkül is megtartják.

Így szorította Frankel a magyar kormányt több tűz közé, és ily módon jöhetett csak létre ez a valódi népparlamentté váló, első magyar szocialista kongresszus, az ország minden részéből összegyűlt küldöttekkel, nagy többségükben kétkezi dolgozókkal, kézművesekkel.

A kongresszus napirendjén mindössze két pont szerepelt: az általános választó-

jog és a választójog kivívásához vezető utak és módok. Frankel az *Égalité*-ben magyarázta meg ezt a látszólagos szegénységet: „...Érthető, hogy egy olyan kongresszusnak, amelyet a magyar kormány engedélyezett és megtűrt, nem lehetett valami nagyon forradalmi napi-rendje. Ezért az összejövetel látszólagos célja: a választójog elérése érdekében folytatandó agitáció volt. A rendőrök a gyűlésterem bejáratánál helyezkedtek el, a teremben a rendőrspiclik tömege keveredett a helyi hatóságok emberei és néhány száz munkás és kishivatalnok közé... A program valójában szocialista részét nem érintették és nem is érintették a kongresszuson: a kormány ezt nem tűrte volna. De le kellett rakni egy szervezet alapjait, s ehhez meg kellett

ragadni az első kézenfekvő alkalmat: meg kellett mutatni, hogy vagyunk, és ezt meg tudtuk csinálni, még hozzá a rendőrség szeme láttára ...”

A kongresszus a rendőrség állandó tiltakozása és a feloszlatással való fenyegetései miatt célját csak részben érthette el. Frankel szándékaival ellentétben nem sikerült választott vezetőséggel, szervezeti szabályzattal és pártprogrammal bíró pártot alakítani. De célul tűzte ki egy ilyen párt alakítását és a választójog kivívása érdekében országos petíciós kampány megszervezését. Elfogadott egy programot pótló *Szózatot*. Agitációs pénztár alakítását és agitációs bizottság kinevezését bízta a szervező bizottságra. A mozgalom magát a „Választásra Jogosulatlanok pártjának” nevezte. Tényleges

pártalakításra csak két esztendő múlva került sor.

A választójog petíciós ívei terjesztésének, a gyűléseknek és az agitációnak külön fontosságot adott a soron következő országos képviselőválasztás. Az 1878—79-es évek eseményei és a megoldandó feladatok és megválaszolandó kérdések egész sorát állították a „Választásra jogosulatlanok” elé. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: erre az időre esik az 1877-ben kitört orosz—török háború, 1878-ban a boszniai okkupáció felvetette problémák megvitatása, háborúellenes akciók szervezése közösen a polgári baloldallal, a nagy délmagyarországi éhínség nyomán támadt kíváncsiorlás és a földbirtok-politika kérdéseinek megvitatása, a pápa enciklikája a

szocializmus ellen, szakmai szervezkedések támogatása, küzdelem a Külföldi-frakcióval a munkásmozgalom egységéért.

A frakció a Nemválasztók Pártjával szemben 1878 júniusában külön pártot szervezett Magyarországi Munkáspárt néven. A Magyarországi Munkáspárt elítélte a Nemválasztók Pártjának együttműködését a Függetlenségi Párt balszárnyával, azzal a lassalleánus indokkal, hogy a polgári pártok akár konzervatívok, akár liberálisok, akár demokraták, a munkáspárttal szemben „egységes, nagy reakcionárius tömeget” képeznek. A Nemválasztók Pártjának vezetői elvetették ezt a nézetet és Külföldi szemére hányták, hogy kitért a kormány ellen folytatott politikai harc elől.

Mindezekhez a problémákhoz és eseményekhez hozzászólt Frankel is. Az *Arbeiter Wochen-Chronik* hasábjain és gyűléseken fejtette ki a szocialistáknak minden más polgári párttól független álláspontját, szervezte akcióit, arra törekedve, hogy mint annak idején Marxnak megírta, a munkásokat elméleti vonatkozásban, legalább megközelítően a németországi munkások színvonalára emelje.

A Nemválasztók Pártja, bár tagjai túlnyomó többségének nem volt szavazati joga, mégis kidolgozta választási programját, a kongresszuson elfogadott *Szózat* értelmében.

„A testi munka képezi egyedül minden gazdaságnak és műveltségnek forrását” — tanította a *Szózat*. Ezt az igazságot

tagadják a burzsoázia pártjai, legyenek konzervatívok vagy szabadelvűek, hiszen mind a kapitalista bérrendszer hívei, „amely rendszer a termelők nagy többségének még a legszükségesebb életfenntartást sem biztosítja, amely körülmény legfőbb oka testi és szellemi elsatnyulásuknak . . . A vagyonosok hatalmukat mindig fel fogják arra használni, hogy gazdasági szabadságaikat és politikai előjogaikat fenntarthassák . . .”

„Ezért folyik a szocializmus híveinek üldözése, ezért igyekeznek őket elnémítani, megrágalmazni. Ezért tagadják a szocialista termelési rendszert, ezért védik a munkáltatókat a munkással szemben. Ezért hozták törvénybe a szegény népet leginkább sújtó közvetett adókat, a polgárt vagyona szerinti progresszív meg-

adóztatása helyett. A munkásságtól, a proletariátustól való félelmükben, hatalmuk fenntartása érdekében helyeslik az adók tetemes részét elnyelő állandó hadsereg fenntartását, és tiltakoznak a nép felfegyverzése ellen. Ezért zárják ki a nép fiait a tudományos oktatásból, tiltakozva az ingyenes oktatás bevezetése ellen. Ezért! Ezért tiltakoznak az általános választójog ellen! Nem akarják, hogy a nép bizalmi férfiai által befolyását gyakorolhassa a törvényhozásra éppúgy, mint az állami és községi közigazgatásra. A «Nemválasztók» egyesülete választási programjának megfelelően, felszólította tagjait, hogy tegyék magukat érintkezésbe . . . valamennyi választókerületben azon választópolgárokkal, akik már megbarátkoztak az általános választójog

eszméjével, s törekedjenek oda ezen polgárokat olyan választási bizottságok alakítására felhívni, amelyek kötelességüknek teendik csak olyan jelölteket felállítani, akik az általános választási jog követelését magukává teszik . . .”

Frankel tehát nemcsak titkos tárgyalásokon, hanem az egész mozgalomra támaszkodva, a nép haladó rétegei segítségével gyakorolt nyomást a polgári baloldalra. Ez marxista taktika volt.

Megmutatkozott Frankel marxista álláspontja a háború kérdésében is. A magyarországi munkásmozgalom történetében elsőként kísérelte meg az igazságos és az igazságtalan háborúk helyes, marxista szellemű meghatározását. Bosznia—Hercegovina véres megszállása idején gyűléseken és az *Arbeiter Wochen-*

Chronik hasábjain hirdette: „... A jelenlegi háború csúfot úz az igazságosságból, nem egyéb közönséges rablóháborúnál...” — Háborúellenes mozgalmában természetesen találkozott a haladó polgárság és értelmiség képviselőivel (Helfy Ignác, Simonyi Ernő, Eötvös Károly), velük közösen is szervezett népgyűléseket. Együttműködött Táncsiccsal is.

Az orosz—török háború az aktualitások előterébe tolta az orosz kérdést. Frankel, amikor tisztázta politikai álláspontját, részletes elemzést adott a két szemben álló hatalom helyzetéről, és kimutatta, hogy a cári kormányzat a forradalomtól való félelmében menekül a török háborúba. Az oroszországi belpolitikai helyzet és a forradalmi mozgalmak beható tanulmányozása közben

érlelődött meg Frankelben az a meggyőződés, hogy az orosz népre nagy történelmi hivatás vár. Ennek tanúbizonyságai azok a cikkek, amelyeket az *Arbeiter Wochen-Chronik* sárgult lapjai őriznek. 1877. április 22-én ezt írta: „Oroszországban életképes nép él, és ha ez a nép egyszer lerázta rabláncait, sokat tehet az emberiség haladása érdekében...”. „...Kétségtelen, hogy a régi orosz társadalom újat hord méhében. Kétségtelen, hogy egy forradalom előestéjén vagyunk, amelynek folyamán az új Oroszország megszületik” — írta az *Arbeiter Wochen-Chronik* 1879. április 20-i számában.

Amikor rámutatunk a „Nemválasztók” helyes elvi politikájára, meg kell állapítanunk fogyatékosságait is. A pártnak nem volt megfelelő akcióprogramja

a kisiparosok számára. A szegényparasztságot illetően pedig csak egészen távoli célkitűzései voltak.

A szegényparasztsággal és a földkérdéssel különösen 1879 nyarán és őszén foglalkoztak a „Nemválasztók”. Ebben az esztendőben az ország északi és főleg déli részéből ijesztően rossz termést és éhínséget jelentettek.

Frankel írásaiból kitűnik: tudta és igyekezett tudatosítani, hogy a parasztkérdés megoldását csak a szocialista társadalmi rend biztosítja. De nem látta, vagy nem juttatta megfelelően kifejezésre azokat a közvetlen követeléseket, amelyeket a nyomorgó parasztság magáévá tehetett volna, s amelyek köré a dolgozó parasztok tömegeit felsorakoztathatta és a munkásság oldalára állíthatta volna.

Ezért maradt pártja elszigetelten a falusi szegénységtől.

Frankel helyesen látta a kisiparosság helyzetét, jövőjét, amikor megállapította, hogy „... a kisiparosok érdekei megegyeznek a gazdaságilag kizsákmányolt és politikailag jogfosztott munkásosztály érdekeivel, így tehát a nagyipar őket teljesen megsemmisítő versenyét csak abban az esetben háríthatják el, ha a munkásosztállyal egy egységes, közös zászló alatt küzdő pártban egyesülnek olyan szociálpolitikai reformok kivívásáért és keresztülviteléért, amelyek az egész nép általános jólétének érdekeit szolgálják...” De a kisiparosság esetében Frankel ugyanabba a hibába esett, mint a szegényparasztságnál. Nem dolgozott ki számukra közvetlen akció-

programot. Így ez a két réteg nem növelte a „Nemválasztók” táborát.

Megemlítésre méltó a „Nemválasztók” munkája a pápa és a klérus támadásának visszaverésében.

1879 elején XIII. Leó pápa enciklikát adott ki, amelyben fellépett az egyre fenyegetőbb arányokban fejlődő osztályharcos, szocialista mozgalom ellen. Támadását azzal vezette be, hogy dörge-delmes ítéletet mondott az anarchisták sorozatos királygyilkosságai felett. A hetvenes évek vége felé a nyomor és elnyomás, amelyet az 1873 óta tartó gazdasági válság elmélyített, újra felszította az anarchista mozgalom már kihunyó tüzét. Egész Európában terrorista merényleteket követtek el.

Az *Arbeiter Wochen-Chronik* cikkso-

rozat keretében válaszolt az enciklikára. Ismertette a szocialisták álláspontját: az anarchista merényletek elvetését, majd rátért azoknak az egyházi műveknek ismertetésére, amelyek a királygyilkosságokat elismerik és javallják azokat az egyházi akciókat, amelyek ezt az elméletet átviszik a gyakorlatba. A cikksorozat második részében az enciklikának azt az állítását cáfolta meg, hogy a szocialisták „mindent el akarnak rabolni, és közös tulajdonná tenni, amit mások a szellem és a kéz munkájával, takarékos étellel szereztek”.

Az enciklika Simor János hercegprímás pásztorlevelei révén eljutott az utolsó falusi templomba is. A rágalmazó hercegprímás odáig ment, hogy a szocializmust a marhapestissel hasonlította

össze. A „Nemválasztók” sajtóban és szóban mindenütt leleplezték a pásztorlevél valódi célját: szolgálni az uralkodó osztályt és az egyházi hatalom uralmi törekvéseit. Népgyűléssé dagadt munkásgyűlések és kisebb összejövetelek utasították vissza az enciklika és a pásztorlevél rágalmaival. Ugyanakkor rámutattak az igazságtalan adózási rendszerre, bírálták az uralkodó osztályoknak és magának az uralkodóháznak kedvező állami költségvetést, az újonclétszám emelését, egyszóval megvitatták mindazokat a szegény néposztályokat sújtó törvényeket és rendelkezéseket, amelyeknek létrehozásából az egyház is kivette a részét.

1880-ig a két munkáspárt között éles politikai harc folyt. Ugyanakkor a munkásmozgalomban egyesülést kívánó áram-

lat erősödött. Frankel és társai is felléptek az egység megteremtéséért anélkül, hogy engedtek volna a politikai szövetség szükségességéről vallotta marxista álláspontból. Végre 1879 őszén a két munkáspárt között tárgyalások indultak, és 1880 tavaszán megállapodtak az egyesülésben „magyarországi szociáldemokratikus párt” elnevezéssel.

Az új párt első feladatának tekintette az elnevezésének megfelelő program kidolgozását. A program megvitatását és elfogadását az egybehívandó kongresszusra bízta.

A kongresszust 1880. május 16—17-re hívták össze. Bár a kormány továbbfolytatta az egész országra kiterjedő házkutatások, letartóztatások, sajtópörök, gyűlésbetiltások megfélemlítő akcióit,

Frankel rendületlenül, régi stratégiájának megfelelően a nagy nyilvánosság előtt napirenden tartotta a pártalakítás ügyét. A munkásság újságai és körlevelei közölték a küldöttválasztások módját és feltételeit. Amikor Frankel arról értesült, hogy Tisza „ukázzal” akarja betiltani a pártalakító kongresszust, az ország színe előtt vágta oda neki: „Engedélyével vagy anélkül, de megtartjuk a kongresszust.” Tisza Kálmán — akit a parlamentben úgylis szorongattak a „nemválasztókkal” szövetséges ellenzéki, függetlenségi képviselők interpellációi — jobbnak látta a rendőrei által ellenőrzött szocialista kongresszus megtűrését, mint egy illegális kongresszus létrejöttét.

Ily módon tartotta meg 152 mandátummal bíró 113 küldött 1880 pünkösdjén

az első szocialista pártprogramot meghirdető kongresszusát. A húsz pontot magába foglaló program célul tűzte ki a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételét, a polgári demokratikus jogok, az általános titkos választójog, az egyesülési és gyülekezési jog, valamint a sajtószabadság kivívását, a vasút-, a hajózás-, a bányák és biztosító intézetek államosítását, az ingyenes közoktatást; a munkaviszonyok megjavítását; munkás termelési társulatok alakulását stb.

A programból azonban hiányzott a proletár nemzetköziség kinyilatkoztatása, az ország függetlenségének és a nemzeti kisebbségek egyenlő jogainak követelése. Pedig ezek a követelések új tömegeket vonzottak volna a párthoz. A függetlenség óhaja, a szabadságharc leverése óta,

szinte benne élt az ország levegőjében, a baloldali ellenzéki pártok jelszavává vált. A munkásság és a dolgozó parasztság számára szintén programba kellett volna venni és nem visszariadni tőle, mint polgári követeléstől.

Ami a nemzeti kisebbségek egyenlő jogainak követelését illeti, azt Frankel valószínűleg a Függetlenségi Párt vezetőivel az 1877 novemberében kötött megállapodás alapján hagyta ki a programból. Láttuk a függetlenségek kívánságára a szociáldemokraták vállalták, hogy egyelőre nem érintik a nemzetiségi kérdést. A megállapodás súlyos feltétele volt ez a pont. Frankelnek minél előbb meg kellett volna szabadulni tőle. Annál is inkább, mert erre szerb szocialista körök egy cikk keretében figyelmeztették. Fran-

kel kérésükhöz híven közölte a baráti hangú kritikát az *Arbeiter Wochen-Chronik*ban, de azt sértődött, a kitanítást visszautasító kommentárokkal kísérte. Ez nagy hiba volt azon a Magyarországon, ahol a lakosságának több mint a felét román, szerb, horvát, szlovén, szlovák stb., főként proletársorban tengődő nemzetiségek alkották. Egy szocialista pártprogramnak okvetlen állást kellett volna foglalnia a jogfosztott nemzetiségek kérdésében.

Az új párt, a kongresszust végigülő rendőrtisztek basáskodásai, tiltakozásai és fenyegetőzései miatt megint csak nem vehette fel a szociáldemokrata nevet, mint „Magyarországi Általános Munkáspárt” alakult meg.

Frankel a pártalakítási mozgalomban a teljes nyilvánosságot, a törvényekre

való hivatkozást választotta — mint láttuk — célravezető eszközül. Mindez azonban nem azt jelentette, hogy az osztályharcban tagadta volna az illegális eszközök jogosságát.

Számolva azzal, hogy a növekvő nemzetközi reakció áterjed Magyarországra, az Általános Munkáspárt vezetősége nagy körültekintéssel megkezdte a párt legális szervei mellett illegális szervezetének kialakítását. Tízes csoportokat szerveztek, a tízes csoportok minden egyes tagjához újabb tízes csoport tartozott. A tagok csak a maguk csoportját ismerték. A csoportvezetők közül választották meg a Központi Szövetségi Tanácsot, amelynek felelősséggel tartoztak és amelytől a mozgalom akcióinak szervezésére az utasításokat kapták.

Amikor világossá vált, hogy Bismarck a „szocialista törvénnyel” mennyire gátolni akarja a német munkásmozgalmat, Ausztriában és Magyarországon is, több ízben megtárgyalták a német szociáldemokrata sajtó külföldön való előállítását. Frankel ellenőrzése alatt Budapesten több német illegális nyomtatvány készült, a *Freiheit* és a *Sozialdemokrat* pedig részben Budapesten át, Frankel szervezte illegális úton jutott el Németországba. Német menekültek támogatásával, illegális lakások szerzésével Frankel szintén hozzájárult a „szocialista törvény” csődjéhez.

A német és osztrák viszonyok bírálatából az *Arbeiter Wochen-Chronik* is kivette a részét: következésképpen kitiltották Ausztriából. Frankel erre ki-

fejezetten Ausztria és Németország számára eredeti szövegével, de a legváltozatosabb fejlécek alatt jelentette meg az újságot. Így lett az *Arbeiter Wochen-Chronik* a német munkások számára *Volksbote*, *Der Wanderer*, *Der Botschafter* és még vagy fél tucat más nevű lap.

Mindez túl sok volt a magyar uralkodó körök számára. Mikor azt kellett tapasztalniok, hogy állandó rendőri zaklatás (pénzbüntetések, beidézések, provokációk, gyűlésbetiltások, házkutatások, hírlapi hajszák) ellenére a munkásmozgalom izmosodik, elhatározták, hogy leszámolnak Frankellel. Alkalmat erre Frankelnek a katonaság agitálására irányuló, parancsmegtagadásra felszólító, a proletárforradalmakat éltető *Nyomás-ellen-*

nyomást idéz elő című cikke szolgálta-tott. Megjegyzendő, a cikk gerincét egy németországi, a porosz kaszárnnyákban terjesztett röpcédula szövege alkotta. Nyomtatásban megjelent a londoni *Freiheit*-ben, majd egy magyar polgári lapban. Frankel bevezetővel ellátva közölte az *Arbeiter Wochen-Chronik*ban. A bevezető miatt fogták perbe. Ekkor már Frankel taktikus védekezése sem segített. Két évre bebörtönözték. Büntetését a váci államfogházban töltötte.

1883. február 11-én szabadult, ez után már nem tudott és nem is akart vissza-illeszkedni a két ellentétes iránnyal küzdő munkásmozgalomba. Még 1880-ban a Magyarországi Általános Munkáspárt-ban baloldal alakult ki a radikális szocialisták csoportja, Práger Ármin, Hoff-

man Rudolf, Váczy Nándor, Heckmann István és mások vezetésével. Azzal vádolták Frankelt, hogy az általános választójogot nem eszköznek, hanem végcélnak tekinti. Frankel kritikájukra az *Arbeiter Wochen-Chronik*ban sértődötten válaszolt.

A radikális szocialisták Frankelnek a politikai életből való kiszakítása után, megerősödve továbbra is bírálták a párt politikáját. Így 1882—83 folyamán a párton belül az ellentétek még jobban kiéleződtek.

Frankel bebörtönzésével a pártvezetőség — Csillag, Ihrlinger, Kürschner — elvesztette marxista irányítóját, a párt legalitását féltve, a megalkuvás felé hajolt. 1881 augusztusában, röviddel Frankel bebörtönzése után, a polgári sajtó már tapsolt a párt második kongresszu-

sának, mert az olyan „mértéktartó” és „parlamentáris” volt, hogy „a rendőrségnek egyszer sem kellett beavatkozni”.

Börtönéből való szabadulása után, Frankel számot vetett helyzetével. Látnia kellett, hogy pártján belül is elszigetelődött. A fogház kapujában rá váró fogadó bizottság, a tiszteletére rendezett ünnepségek és a nyilvános nagy üdvözlések sem takarhatták el előle a valóságot. Így érlelődött meg benne a szándék, hogy elhagyja hazáját, és ha a körülmények engedik, visszatér Franciaországba és a nemzetközi mozgalomban vesz részt a világ proletariátusának felszabadító harcában.

Nem értett egyet azokkal az óvatoskodókkal, akik minden harcosabb akciótól tartózkodni kívántak, de nem rokon-

szenvezett a radikálisokkal sem, akikre az anarchizmus tételei hatottak. Elkeseredett kifakadása, amely a párt szélsőségbe hajló irányzatának szólt: „Inkább leszek Párizsban csatornatisztító, mint köztetek pártvezér!” — közismert lett a korabeli munkásmozgalomban.

1883. június 23-án már Bécsből keltezett, Kautskyhoz írott levele világít rá távozása előzményeire: „Barátaim ugyan rá akartak venni, hogy foglaljam el újra korábbi állásomat, de nekem sohasem volt az a becsvágyam, hogy «szerepet» játszak, hanem az, hogy minden erőmből ügyünket szolgáljam, s erőmet egyáltalán nem vagyok hajlandó a magukat radikálisoknak nevező, törtető fickókkal és üresfejű emberekkel való veszekedésre pocsékolni, így aztán minden ajánlatot

visszautasítottam. És minthogy másrészt lehetetlen volt számomra Budapesten megfelelő állást találni, mert mindenütt azt mondták, »Ja, ha nem én volnék« — elhatároztam, hogy ide jövök”

A március hónapot még Budapesten töltötte, személyes ügyeit intézte.

Ekkor új csapás sújtott le rá: 1883. március 14-én elhunyt Marx Károly. „Korának legnagyobb gondolkozója megszűnt gondolkozni.” Frankel ekkor szólt utoljára az *Arbeiter Wochen-Chronik* hasábjain a magyarországi munkásokhoz. Gyönyörű cikkben búcsúzott Marx-tól, ismertette munkássága fő vonásait. Március 18-án, a Párizsi Kommün évfordulóján egy szűk körű társaság előtt még méltatta annak jelentőségét.

Áprilisban már Bécsben volt.

A BÉCSI ESZTENDŐK

Frankelt az osztrák munkásmozgalomhoz régebbi és újabb szálak fűzték. Párizsi tartózkodása idején, 1869-től kezdődően rendszeres levelezője volt a bécsi *Volksstimme*-nek. Mint az Internacionálé Ausztria—Magyarország-i levelező titkára állandó kapcsolatot tartott az osztrák munkásmozgalommal és munkásvezetőkkel. Majd ezt tette Budapestről is. 1878-ban megállapodás jött létre a két mozgalom között: kölcsönösen informálni fogják egymást, kicserélik határozataikat, és lehetőleg közös politikai programot dolgoznak ki. A salzburgi szociáldemokrata szekció meg sem várva a pártvezetőség intézkedését, közvetlenül

fordult Frankelhez, a magyarországi mozgalom német nyelvű kiadványait kérte.

Ilyen előzmények után érkezett Frankel Bécsbe, ahol nem jutott nemzetközi hírnevéhez méltó, nagy tudását elismerő elfoglaltsághoz. Okát csak feltételezzük, de vitathatatlan magyarázatot adni rá nem tudunk. Feltehető, de nem bizonyított, hogy illegálisan dolgozott. Elhagyta ugyan Magyarországot, de a rendőrségtől nem szabadult meg. Az elnyomásnak, az ellenőrzésnek, a besúgóknak ugyanaz a hálója vette körül, mint Magyarországon, elvégre továbbra is a Monarchiában élt. Ausztriában viszont annyi jog sem illette meg, mint odahaza. Ilyen körülmények között ausztriai munkásságát csak akkor ismerhetnénk meg igazán, ha annak ide-

jén vagy halála után osztrák elvtársai kiemelték volna az illegalitás, a névtelenség homályából.

Úgy látszik, hogy ennek épp az ellenkezője történt. Sem Victor Adler, sem Karl Kautsky nem méltányolták eléggé bécsi működését. Pedig nemcsak elvtársi, de baráti kapcsolatban is állottak vele. Adler Frankel 1883. július 4-i ajánlólevelével érkezett Engelshez Londonba. „Kedves Engelsem — szól a levél —, ennek a levélnek átadója dr. Adler elvtárs, tanulmányútra indul Németországba és Angliába, hogy a gyári felügyelet intézményeit tanulmányozza. Barátságos előzékenységed mindazok iránt, akik komolyan a munkások ügyének szentelik magukat, bizonyára felment attól, hogy ennek a levélnek átadóját különös figyelmedbe

ajánljam, amiért előzékenységedet már előre is köszönöm . . .”

A Frankel—Adler—Kautsky barátságot mutatják azok az újévi üdvözetek, amelyeket az Adler család otthonában eltöltött szilveszterestekről, 1887. 1888., és 1889. január elsején küldött egy kis családi—elvtársi kör Engelsnek és 1887-ben Kautskynak. Az üdvözlő aláírások között mindenütt ott van Frankel neve is. — Az Engels—Kautsky—Adler levelezésben többször is feltűnik egy-egy Frankelnek szóló üdvözet.

1889. január 28-án írja Engels Kautskynak: „Add át üdvözetemet, hűséges újévi szerencsekívánóimnak, külön Frankelnek. Úgy látszik, ti ott újra jól dolgoztok . . .”

A „jól dolgozók” közé értette Engels

Frankelt? Az osztrák kortársaknál erre semmi támpontot nem találunk. Későbbi történészeknél inkább.

„Adler megkísérelte Frankelt megnyerni 1886-ban alapított hetilapjának, a *Gleichheit*-nek Frankel azonban, mint külföldi, nem folytathatott aktív politikai tevékenységet. Megígérte közreműködését, de a felkínált szerkesztői posztot nem fogadta el . . .” — írja Herbert Steiner, az osztrák munkásmozgalmotörténet ismert kutatója *Die Arbeiterbewegung Österreichs* című 1964-ben megjelent művében.

Az osztrák kortársak hallgatása a bécsi esztendőkről Frankel halála alkalmával sem változott meg. Adler írt róla nekrológot és a Párizsi Kommün, az Internacionálé és a magyarországi munkásmoz-

galom harcos tagjaként méltatta, egy szóval sem említve a Bécsben lemorzsoltság keserves esztendőt. Csak Wilhelm Liebknechtnek, a berlini *Vorwärts* 1896. március 31. száma első oldalán közölt írása emlékezik meg részvételéről „az osztrák szociáldemokrácia újjászervezésében”.

Azt kell hinnünk, hogy Bécsben nagyon is sanyarú körülmények között élt. Egy ideig húga fiai mellett háztanítószkodott, azután a *Wiener Allgemeine Zeitung*-nál mint korrektor kereste kenyerét. Úgy látszik ott kapta, a hajnali órákba nyúló éjszakai munkája közben, később elhatalmasodott tüdőbaját. Mindez együtt: megrendült egészségi állapota, foglalkozása, amely nem elégítette ki és az, hogy külföldi lévén, nem tudott olyan

aktívan részt venni a mozgalomban, ahogyan szerette volna, erősítették azt a vágyát, hogy francia munkások között dolgozzon és Franciaországba költözhessen.

Így tért vissza Párizsba az 1889-es év elején.

A maga mögött hagyott években egyike volt azoknak, akik az Osztrák—Magyar Monarchia szocialista munkásmozgalmát megalapozták.

„A PROLETARIÁTUS ÉS AZ EMBERISÉG ÉRDEKE KÖZÖS”

Egy másik Párizst és egy másik proletariátust talált. Tizennyolc év eseményei, fejlődése választották el a Kommün dicső napjaitól.

A munkásság nem tűrte a terrort. Még javában folyt a hadbíróságok véres munkája, a Kommün védőit még agyonlőtték, rendőrkopók szimatoltak az Internacionálével kapcsolatot tiltó 1872-es törvény megszegői ellen, amikor 1876-ban a francia proletariátusnak volt bátorsága munkáskongresszust tartani, amnesztiát követelni, a dolgozók függetlenségét hirdetni az állami gyámködással szemben.

Az 1873 óta tartó és lassan enyhülő gazdasági válságban terjeszkedő gyár-
iparban, új, életerős munkásosztály nö-
vekedett. Erősödtek a hatóságok által
nehezen tűrt szakszervezetek s 1879-ben
Guesde vezetésével megalakult a Francia
Munkáspárt. A francia párttal egyidő-
ben, a nyolcvanas évek végéig, egész
Európában, sőt az Egyesült Államokban
is megalakultak a munkásság pártjai.
Eljött az az Engels által megjósolt idő,
amikor valódi munkáspártok megal-
kothatták az új, II. Internacionálét, ami-
kor „a közös érdekért, a közös ellenség
ellen vívott közös harc a munkásokat
új, nagyobb s elemi erővel feltámadó
internacionáléban egyesíti”.

A francia földre lépő Frankel, ifjúsága
harcainak színhelyén, a régi kisüzemi,

műhelyi munkások és kisiparosok tömegei helyett egy számban erősen megnövekedett, gyáripari munkásságot talált. A régi munkásklubok, ahol olyan jól meg lehetett vitatni a nap eseményeit és a munkásosztály nagy problémáit, már nem voltak sehol; szétverte őket a Kommünt letipró terror. Helyettük a diadalmas burzsoázia 1884-ben a kétkezi munkások számára törvényesnek ismerte el a szakszervezeteket (eltiltva tőlük a pedagógusokat és az állami alkalmazottakat). A szakszervezetek számára megalkotta állami és községtanácsai segítségével (Párizsban és az ipari centrumokban) a munkásbörzét előadótermekkel, könyvtárakkal és irodákkal az egyes szakszervezetek vezetőségei számára. A francia proletariátus némi

gyanúval vizsgálta új, törvény adta jogát és a munkásbörzék felülről kapott intézményét. A burzsoázia ellenőrzési szándékát gyanította, nem is ok nélkül.

Frankel az első időkben talán nem is észlelte mindezt. Az új Internacionálé megteremtése hozta elsősorban Párizsba. Ott megismerte a Francia Munkáspárt élén Jules Guesdet és viszontlátta sok régi barátját, közöttük Paul Lafargue-ot és feleségét, Laura Marxot.

A készülő kongresszus lelke Engels volt Londonban. Idősen, de töretlen energiával azért harcolt, hogy szemben minden opportunistá törekvéssel, az új, a II. Internacionálé marxista legyen. Mivel pedig a II. Internacionálé megteremtésének kezdeményezését főleg a francia posszibilisták és az angol Szo-

ciáldemokrata Föderáció igyekezett máshoz ragadni, azt kívánta a francia és német marxistáktól, hogy irányítsák az Internacionálét megteremtő harcot. Így állott elő az a helyzet, hogy az 1889. évi nemzetközi kongresszus összehívásának jogát mind Guesde hívei, mind a possibilisták maguknak követelték. A német szociáldemokraták ugyanakkor azt kívánták, hogy közös kongresszust tartsanak a possibilistákkal.

Több hiábavaló egyeztető kísérlet után, amelyek világosan megmutatták a két csoport szemléletének alapvető különbségeit, Engels minden erejét arra fordította, hogy a marxistákat szembeállítsa a possibilista kongresszussal.

A Bastille bevételének századik évfordulóján, 1889. július 14-én, a posz-

szibilista kongresszussal egyidőben, Párizsban nemzetközi marxista kongresszus ült össze. Frankel, a kongresszus egyik összehívója és egyik elnöke, mandátumvizsgáló és állandó bizottságának tagja, a magyarországi munkásmozgalmat képviselte. Előzőleg, 1889 áprilisában ismét hazalátogatott Magyarországra. Az ő érdeme, hogy a Magyarországi Általános Munkáspárt csatlakozott a II. Internacionáléhoz.

Frankel részt vett a kongresszus minden csatájában és epizódjában. Mint elnök, segítséget nyújtott ahhoz, hogy a marxisták egy kisebb anarchista csoport politikai harc elvetését követelő akcióját leküzdjék. A kongresszus visszautasította azt az irányzatot, amely a hatalom meghódítására törekvő politikai harcot

feleslegesnek mondotta, és elfogadtatta az Internacionálé pártjaival az osztályharc elvi alapját. Ez a kongresszus tette a nemzetközi munkásmozgalom harci napjává május elsejét is.

A II. Internacionálé alakuló kongresszusa után Frankel hiába kereste a régi Párizst. A munkásbörze félhivatalos helyisége, gyűléstermei hidegen fogadták a kitűnő franciasággal, de bánatóan idegen kiejtéssel beszélő szónokot. A sovinizmus mélyen behatolt a munkásság eszmevilágába, a Franciaországba áramló idegen munkások — „a francia munkások kenyerét elrabló” külföldiek ellen izgatva őket. Ehhez járult, hogy Frankelnél a tömegek szervezésében a szakmai szervezés a második helyre szorult. A gazdasági harcok, sztrájkok

helyett fontosabbnak ítélte a politikai hatalom meghódításáért folytatott szervezkedést. Viszont Franciaországban a XIX. század utolsó évtizedében a munkásosztály szakmai, gazdasági szervezése és a gazdasági harcokon keresztül politizáló osztállyá nevelése volt az elsőrangú feladat.

Nehezen kapcsolódhatott bele a Francia Munkáspárt harcaiba is. A párt ekkor a parlamentbe jutásért küzdött. Frankelt, mint külföldit, nemigen használhatta. A pártvezetőségtől bizonyos fokig elhatárolták eltérő nézetei is. Politikájában régi és egyre erősödő elve vezette: a pártegységért, a munkásegységért és az egész osztály egységéért akart küzdeni a kapitalista rendszer ellen, a végső győzelemért, amely egyben „az emberiség győzelme” volna.

Ilyen körülmények között, politikai vonatkozásban két terület maradt számára: a II. Internacionálé munkája és az újságírás.

1891-ben részt vett a brüsszeli nemzetközi szocialista kongresszuson mint a párizsi német klub küldötte. Felszólalásában — Vandervelde belga delegátus javaslatát korrigálva — a hatalom megszerzéséért folytatott harc elsőrendű fontosságáért szállt síkra: „A munkások felszabadításának valódi feltétele a politikai hatalom meghódítása, ez egyben eszköze gazdasági helyzetük megjavításának . . .”

Két esztendővel később, 1893 augusztusában, az Internacionálé zürichi kongresszusán Frankel passzívabb volt, mint korábban: mindössze a nyolcórás munkanapért folytatott harc részleges bővítését javasolta.

Az előretörő opportunistá irányzattal szemben csak május elseje kérdésében küzdött — és nyert csatát. Több delegáltak — főleg az angol szakszervezeti vezetőknek — az volt a tőkések sugalmazta javaslata, hogy május elsejét, a nemzetközi munkásság harci napját helyezze át az Internacionálé határozata május első vasárnapjára. Vagyis a harcnapot változtassák át ünnepi majálissá. Ezért került a zürichi kongresszus napirendjére május elseje kérdése. Bár Frankel a párizsi német munkásegylet küldötte volt, a francia delegációban mégis az ő szívós harcának volt köszönhető, hogy a többség május elseje mellett döntött, s hogy az Internacionálé megvédte május elseje osztályharcos jellegét.

A kongresszus utolsó napján Frankel

nem vett részt a vitában. Engelsszel találkozott, aki kevés, beavatott barátja tudtával Zürichbe érkezett és a kongresszus záróülésén maga is megjelent. Kitörő lelkesedéssel, szűnni nem akaró éljenzéssel, tapsviharral fogadták és megválasztották a kongresszus díszelnökének.

Említsük meg: Engels az ünneplő tömeg előtt „kedves fiamnak” szólította Frankelt.

Zürich után Frankel visszatért az újságíráshoz. A francia problémákról rendszeresen tájékoztatta Liebknecht berlini, továbbá Adler bécsi lapját. A német, a magyar és az osztrák politikai mozgalmakat és eseményeket viszont a *L'Ere Nouvelle*-ben (igazgatója a román származású marxista C. Diamandy, admi-

nisztrátora Frankel Leó), a *Grande Bataille*-ban (szerkesztője a marxizmustól elszakadt Lissagaray) és Allemanne lapjában, a *Petite Republique*-ben ismertette.

A francia újságok felsorolásából kitűnik, hogy Frankel hű maradt békéltető politikájához. Bízott a szocialista mozgalmakon belül fellépő különböző nézetek összeegyeztetésének lehetőségében. A *L'Ere Nouvelle* számára több ízben megpróbálta megnyerni Engels közreműködését, ezzel Lafargue újabb neheztelését váltva ki. Engels, Lafargue és Laura Lafargue levelezése tükrözi az eltávolodást Frankel állandó egységkeresése és Lafargue engesztelhetetlen ortodoxiája között.

Frankel viszont közelebb került Marx

másik vejéhez, még a Kommün napjaitól régi barátjához, Longuet-hez. A két család — Frankel 1892-ben feleségül vette a paraszti származású Adèle Perreardot —, Lounget-ék öt és Frankelék két gyermeke (Leontine és Marcel) egy nyarat töltöttek együtt a tengerparton, illetve a forró nyári hónapokban Longuet-ék asnieres-i kertés háza fogadta be Frankeléket.

Aki azt hiszi, hogy a feszített munka jólétet teremtett a Frankel család otthonában, téved. Abban az időben szegény volt a munkásmozgalom. Szegény volt a sajtója is, nagyon keveset, olykor semmit sem tudott fizetni. Frankelék kandallójában csak a leghidegebb téli napokon égett a tűz. Egyetlen „biztos” jövedelmük a *Vorwärts* havi 150 frankja

volt. Nagyon kis összeg négy személy eltartásához.

Frankel politikai—taktikai nézeteit feltehetően megvitatta Engelsszel. 1894 májusában valószínűleg Londonban járt. Erre mutat két, Londonból majdnem egyidőben írott, a magyar munkás-sajtóban közölt levél. Az egyik Engels nevével, a másik „F. L.”-nek, „egy régi magyar elvtárs” szignójával jelent meg. A levelek a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a pártegységet helyreállító, III. kongresszusa (1894. május 13—15.) alkalmával íródtak.

„Nagy meglepéssel olvastam — írja több kérdéssel foglalkozó üzenetében F. L. — a magyarországi munkások egyesüléséről. Meggyőződésem, hogy ez nagy jelentőségű esemény és hogy ko-

moly eredményeket hoz mind a magyar szociáldemokrácia, mind pedig a nemzetközi munkásmozgalom számára. Egység, felvilágosodottság és szervezettség — ez a három alapfeltétel teszi a proletariátust harcképessé . . .”

Egység, felvilágosodottság és szervezettség — ez a három alapfeltétele a proletariátus harcképességének és a gondolatot továbbfolytatva: győzelmének! Győzelem, amely Frankel mély meggyőződésében egyértelmű volt az emberiség győzelmével.

Ez a meggyőződés sugározza be utolsó írását is, Wilhelm Liebknecht hetvenedik születésnapjára gratuláló levelét. Köszönti Liebknechtben a békéért munkálkodó, fáradhatatlan harcost, a német és a francia proletariátus szövetségének kovácsolóját, a küzdelmet, amelyet ba-

rátja „a proletariátus érdekében folytat, amely egyúttal az emberiség érdeke is”.

Ezt a levelet, ezt a humanista hitvallást Frankel kórházi ágyon írta.

1895 decemberében heveny tüdőgyulladás döntötte le lábáról. A tüdőgyulladást leküzdötte, de régi tüdőbaja újult rohammal támadt reá.

Három hónap a Lariboisière kórház szűk fekhelyén... 1896. március 29-ének éjszakáján Frankel Leó megszűnt élni. Életének munkáját nagy jelentőségű alkotások őrzik. Frankel az I. Internacionálé egyik vezetője, részese a II. Internacionálé létrejöttének, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásának, munkása annak a folyamatnak, melynek során a nemzetközi és a magyar szocialista mozgalom történelmi tényezővé vált.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Frankel Leó életútjának, munkájának, a változó kornak és környezetnek megismerésében számos könyv, dokumentum és visszaemlékezés segített.

Első éveit a családjában továbbélő emlékezés hozta hozzám közelebb. 1950-ben még élő féltestvére, *Frankel Ferenc* beszélt róla és édesapjukról, Dr. Frankel Albertről. Bővítették az elmondottakat, hűgának, *Dr. Molnár Mórénak*, 1919-ben Az Újságban közölt visszaemlékezései, unokaöccsének, *dr. Molnár Antal* Kossuth-díjas zenetudósnak szóbeli közlései és *Turányi Kornélnak*, a Fővárosi Levéltár munkatársának Dr. Frankel Albertre vonatkozó kutatásai.

Frankel Németországi környezetének megismeréséhez hozzásegített *A. Bebel* Életemből című könyve Bp. 1922., *F. Oelsner* és mások munkássága, továbbá a *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* című műnek I. kötete: *Von den Anfängen der deutschen Arbeiterbewegung bis*

zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. Berlin 1966. Frankel franciaországi működését illetően többek között *H. P. O. Lissagaray: Az 1871. évi kommun története.* Wien 1922., *J. Duclos: A Párizsi Kommun,* Bp. 1962., *M. Choury: A Párizsi Kommun története.* Bp. 1971., *Aranyossi Magda—Erényi Tibor: A Párizsi Kommun. Válogatás a kortársak emlékirataiból.* Bp. 1952., *Erényi Tibor—Vészi Béla: A Párizsi Kommun.* Bp. 1973. (Ebből a kötetből a témát elsősorban *Vadász Sándor: Frankel Leó a Párizsi Kommunben című tanulmánya érinti.)*

Hozzájárultak a Kommun és az Internacionálé megismeréséhez a szovjet történelemkutatások is. Külön ki kell emelnem az I. Internacionálé Főtanácsa jegyzőkönyveinek moszkvai kiadását (*Generalnij Szovjet Pjervovo Internacionala Protokoli I. 1870—71., II. 1871—1872.* Moszkva 1965). Részben ebből a gyűjteményből, részben a Párttörténeti Intézet Archívumából közölt értékes összeállítást *Jemnitz János—S. Vincze Edit: Új dokumentumok Frankel Leó munkásságából.* Párttörténeti Közlemények 1969. 2. sz.

Frankel londoni tartózkodásáról, működéséről és az I. Internacionáléban betöltött funkciójáról adatokat találtam *Marx* és *Engels* levelezésében: Válogatott levelek. Bp. 1950., továbbá — többek között — *F. Mehring* munkájában: *Marx Károly életrajza*. Bp. 1957.

Frankel magyarországi munkásságának megvilágításához szükség volt a korabeli munkás-sajtó tanulmányozására, különösen a Frankel által szerkesztett *Arbeiter Wochen-Chronik*, valamint a *Munkás Heti Krónika* feldolgozására. Ezek mellett a korabeli polgári sajtó tudósításait is felhasználtam. Hasznosítottam az Országos Levéltárban, a Párttörténeti Intézet Archívumában, valamint a bécsi Haus- Hof- und Staatsarchivban található dokumentumokat. Segítségemre voltak továbbá *Erényi Tibor*, *Jemnitz János*, *S. Vincze Edit* és *H. Kohut Mária* témánkat érintő publikációi. Ezek közül a következőket forgattam a legnagyobb haszonnal: *Erényi Tibor*: A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei. Bp. 1962., *Jemnitz János*—*S. Vincze Edit*: Új dokumentumok Frankel Leó munkásságáról. Párt-

történeti Közlemények 1969. 2. sz., *S. Vincze Edit*: A magyarországi és a német szocialista munkásmozgalom kapcsolatai a kivételes törvény első éveiben 1878—1881. Párttörténeti Közlemények 1970. 3. sz., *H. Kohut Mária*: A radikális szocialisták és Szalay András. Párttörténeti Közlemények 1967. 4. sz.

Az ausztriai periódus munkásmozgalmának története értékelésénél *L. Brügel*: Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. Wien 1922. és *H. Steiner*: Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867—1899. Wien 1964. műveire támaszkodtam. Frankel életének feltárásánál igénybe vettem *Engels* levelezését *V. Adlerrel*, *Frankellel*, *Lieb-knechtel* és a *V. Adler* munkásságát tükröző: Aufsätze, Reden und Briefe című kiadvány I—IX. füzetét Wien 1922—1929.

A II. Internacionálé megalakítását és Frankel utolsó éveit *M. Branciard* és *A. Scheu*: Société française et lutttes classes. I—II. Paris 1967., *Umstruzkeime*. Wien 1923. című munkáinak, valamint az 1889. évi párizsi szocialista kongresszus jegyzőkönyveinek igénybevételével rajzol-

tam meg. Frankel politikai szerepét, főképp *Engels—Frankel*, *Engels—Lafargue*, *Engels—Laura Lafargue* levelezésében követhettem nyomon. Magánéletére vonatkozóan húgához, *dr. Molnár Mórnéhez* intézett levelében és *Molnár Mórnének* 1919-ben adott interjújában, valamint *Edgar Longuetnak* (Marx unokájának) 1945-ben közölt visszaemlékezésében találtam adatokat.

Végül, de elsősorban Frankel egész életének, illetve egy-egy életszakaszának felmérésében segítettek *Marx*, *Engels* és *Lenin* témába vágó művei.

Egy kis könyv, a Tanácsköztársaság idején kiadott *Krejcsi*: Frankel Leó, a párisi Commune magyar vezére. Bp. 1919. című Frankel életrajz volt, 1950 elején első útmutatóm és vezetőm e kalandos és áldozatos élet feltárásában. Végezetül saját munkám; ez szemelvényeket is közöl Frankel műveiből. *Aranyossi Magda*: Frankel Leó Bp. 1952.

TARTALOMJEGYZÉK

Kérdőjelek	5
A család	10
Németországban	17
Franciaországban	25
A Párizsi Kommün	70
Az Internacionálé vezérkarában	108
A magyarországi munkásmozgalom élén	135
A bécsi esztendők	190
„A proletariátus és az emberiség érdeke közös”	197
Irodalmi tájékoztató	213

TARTALOMTARTÓZÉK

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné
Műszaki szerkesztő: Fülöp Antal
AK 135 k 7477. Terjedelem: 3,43 A/5 ív
74.582 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

8, —